

KÖZLEMÉNYEK

A Königsbergi Töredék új lelőhelye. A Königsbergi Töredék és Szalagjai néven a lejegyzés sorrendjében negyedik (XIV. sz. közepe), a rögzített nyelvállapot tekintetében azonban a második, a Halotti Beszéd közvetlen közelébe helyezhető nyelvemlékünket tartja számon a magyar nyelv- és irodalomtudomány.¹ E nyelvemlék-együttesnek mind első felfedezése, mind második, mostani verifikálása a nemzetközi tudományos együttműködés szép példája.

1863 tavaszán, valószínűleg március végén, Franz Hipler königsbergi káplánnak feltűnt, hogy az egyetemi könyvtár 1194. számú latin kódexének előzéklapján valamilyen számára ismeretlen nyelven írt szöveg áll. Felhívta erre a könyvtár igazgatójának — egyúttal az egyetem germanista professzorának — Julius Zachernak a figyelmét. Zacher és könyvtáros kollégái sem boldogultak a szöveggel. A nyelvi azonosítás Friedrich August Pott általános nyelvész (Halle) és Johann von der Gabelentz ural-altáji nyelvtörténész (Altenburg) közreműködésével ment végbe. A felfedezésről Pott 1863. április 26-án értesítette a Magyar Tudományos Akadémiát.

A múlt század Európájának lelkes, tudományos összetartozástudatát dokumentálja ez a hónap, amely 1863 márciusának és áprilisának vége között eltelt, amelynek végén, ötödik lépcsőként Toldy Ferenc akadémiai titkár megkapta a hírt, és előbb felolvasó ülésen, majd nyomtatásban is publikálta a nyelvemléket. Az elnevezés, Königsbergi Töredék is tőle származik.²

Harminc év múltával, 1894-ben Szily Kálmán akadémiai főtitkár újabb információkat kért a töredéket tartalmazó latin kódexről a königsbergi könyvtárból. Az igazgató ekkor már Paul Schwenkle volt. Schwenkle vette észre, hogy a kötésen belől, a gerincet borító pergamenesíkokon is magyar nyelvű írás van. A kötetet szétbontották és az előkerült öt csík közül négy valóban magyar szöveget őrzött meg, töredékesen és csak az egyik oldalon jól olvashatóan. Ezeket a Szalagokat is feltehetően ugyanaz a kéz írta mint a Töredéket, és a szövegek tematikailag is összetartoznak, mariológiai témájúak, emelkedett stílusú, ritmikus prózában íródtak.

Az őrző kódexet, egy dominikánus eredetű, XIII—XIV. századi latin teológiai traktátusokat tartalmazó kéziratot, magyar tudós eddig még nem vizsgálta meg. Annyit tudunk róla, hogy 1393-ban Boroszlóban (Wrocław, Breslau) volt, innen került a Königsberg melletti, wehlaui minorita kolostorba, majd a kolostor feloszlatása után, néhány közbülső állomáson keresztül a königsbergi egyetemi (később állami és egyetemi) könyvtárba.³ A könyvtárnak a második világháború alatti pusztulása ugyan köztudomású volt, a magyar kézikönyvek azonban még 1976-ban is úgy regisztrálták a Töredéket

¹ BENKŐ Loránd: *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Budapest 1980.

² *Budapesti Szemle*, 1863. XVIII. köt. 129—130. l.

³ JAKUBOVICH Emil—PAIS Dezső: *I Ó-magyar olvasókönyv*. Pécs 1929. 173—191. l.

és a Szalagokat, hogy azokat a Szovjetunió-beli kalinyingrádi (Königsberg mai neve) könyvtár őrzi.⁴ Ez azonban csak az előző állapoton alapuló következtetést tükrözte, az azonosításra, megtekintésre vonatkozó kísérletek nem jártak eredménnyel.

1983 decemberében a varsói Központi Régi Levéltár (Archiwum Głowne Akt Dawnych) igazgatója Dr. Edward Potkowski hazánkban járt, meglátogatta a Széchényi Könyvtárt és a közelmúltban tragikusan elhunyt Mezey Lászlót, a magyarországi kódex-fragmentumkutatás irányítóját is. Neki tett említést arról, hogy a Töredék ma a toruői Kopernikusz-Egyetem könyvtárának birtokában van. Mezey László a hírt továbbította a Széchényi Könyvtárnak. A könyvtár szorgalmazására, a Művelődési Minisztérium kiküldetésében és előkészítő munkája után utaztam 1984. június 12-én Toruńba, hogy a hírről megbizonyosodjunk és a kéziratot azonosítsam.

A nyelvemlékek közül, sajnos csak a Töredéket találtam meg Rps 25/III jelzet alatt. A Toruńban készült cédulakatalógusban a XV. századi jogi kéziratok között szerepel. Ma is abban a fekete vászonborítású tékában, ill. kazettában őrzik, amit az Ó-magyar olvasókönyv leírásából ismerünk. Elöl, két kemény lap közé cérnával rögzítették a Töredéket, a régi leírásokból és a kísérőanyagból arra következtethetünk, hogy még Königsbergben. A második kemény lap egyúttal egy kb. 6–7 mm mélységű, fehér filccel bélelt kazetta fedőlapja. Ebben kellett lenniök a Szalagoknak, az említett leírás szerint két üveglap közé rögzítve. A kazetta ma üres. Az egész dobozos-tékát fémcsat tartotta össze, amelynek pántja hiányzik. Így, ha valaki az egész alkotmányt nyílásával lefelé tartva megemelte, a szabadon, vagy az üveglapok között levő Szalagok könnyen kicsúszhattak a tékából, ill. a dobozkából. Ha a menekítés (csomagolás, ládázás) közben csúsztak ki, ezek eredeti helyét újból megtalálni, nem lehetett könnyű. Az is elképzelhető, hogy az üveglapokat a csíkokkal együtt a szállítás előtt kivették a kazettából és gondosabban külön csomagolták, hogy össze ne törjenek, az üveg ne sérthessen meg más kódexet. De mindez csak a lehetőségek sorra vétele.

A tékát egyszer már a gerincen, egy ráragasztott fekete vászoncsíkkal meg kellett erősíteni. Ez a csík a gerincen levő feliratot (*Altungarische Fragmente*) részben takarja. A téka fedelének belső oldalán áll a nyelvemlék-együttes régi jelzete (*Ms: 1194^a*) a következő megjegyzéssel:

Zusammengestellt aus dem Vorsatzblatt (f.1) von Ms. 1194 und den im Rücken derselben Handschrift aufgefundenen 4 + Pergamentstreifen.

(Mai 1894)

+ der 5te enthielt nichts Ungarisches

Alatta a königsbergi könyvtár körbélyegzője.

A Töredék visszahajtott hosszanti szélére (ennél fogva fűzték be) modern papírlapot ragasztottak. A visszahajtott pergamen szélén két helyütt három betűnyom látható. Hogy a folytatás latin vagy magyar nyelvű volt-e, ebből aligha állapítható meg (egy *c* formájú betűmaradvány, ami *a* vagy *o* eleje, vagy rövidítésjel is lehet, és egy ligatúra, ami leginkább összeírt *vg*-nek felel meg, de a *g* (?) betűnek csak a fele látható).

A papírlapon a következő XIX. századi rájegyzések állnak: rektó: *Cod. 1194*

Genaues Facsimile der altung. Zeile, angefertigt von H[errn] Dr. jur. Steffenhagen, nebst genauen Beschreibung der hs. an H[errn] Prof. Dr. Toldy kgl. ungar. Rath und Oberbibl. in Pesth gesandt. 27. Jun. 1863.

Z. [= Julius Zacher]

Verzó: *Umschreibung ins Neu-Ungarische, mit Übersetzung, von Herrn Geh[eim] R[at] von der Gabelentz in Altenburg; erhalten durch Herrn Prof. Pott in Halle, 27. Apr. 1863.*

⁴ MOLNÁR József—SIMON Györgyi: *Magyar nyelvemlékek*. Budapest 1976. 53. l.

Ezután a magyar szövegnek — néhány ékezet kivételével — a betűhív, korrekt átírása, majd német fordítása áll. Ez utóbbit idézem, mert ha nem csalódom, a Töredék szövegének első értelmezési kísérletét képviseli:

So sprachen sie: Von Anfang der Welt . . . dieses nicht geschehen war, daß eine Jungfrau einen Sohn gebären könne, ihrer Jungfrauschaft Spiegel verbleiben könne und unsere Kunde darin nicht . . . Wir wissen, wir sehen in dieser Jungfrau Schoße hält sie den wunderbaren Sohn . . . erwähnt, so daß . . . geboren, aber wer sei ihm Vater, das nicht wir wisten. Das ist Gott, denn ihn kennen wir, den Makel nicht berühren kann, denn wenn Gott dies nicht wäre, in ihm Sünden könnten wir finden. Amen.⁵

A Töredék sokkal jobb állapotban van, mint amit a kézikönyvekben, monográfiákban közölt régi fotók alapján remélni lehetett. A reprodukciók nagyon felerősítették a pergamén halvány, sárgásbarna foltjait. Az eredetint jobban megfigyelhető a magyar szöveget javító kéz munkája is, mint a fakszimiléken. A korrigáló, betoldó kéz talán azonos a szövegkézzel, de utólag javított: írása vékonyabb vonalú, halványabb tintájú. Inkább tétován mint határozottan korrigált. A 4. sor végefelé a *latiuc c* betűje fölé előbb *v-t* írt, ezt áthúzta (az áthúzás pl. Benkő könyvében közölt fotón nem is látszik), a *latiuc* után álló *lc-t* törölte és betoldó jellel föléje írta az *ert* ('öt'), ami azonban *erc* olvasatot is megengedne.

A magyar szöveg alatt az őrangyalokról szóló prédikáció áll. Témáját Szent Pálnak a zsidókhoz írt leveléből vette (1,11):

Omnes enim sunt amministratori spiritus etc. Hebr. 1. Duo notantur hic scilicet ammiranda diuine pietatis clemencia danda homini angelum ad custodiam, secunda dignitas humane nature . . .

A lap verzőján kéthasábos szöveg áll. Itt előbb az imádságról, ill. az imádság erejéről szóló *prothema*-t találunk,⁶ a 17. szoltár 29. versét:

Prothema, psalmus, deus illumina tenebras malas. Legitur de beato Bernhardo quod quando studere uolebat aperto libro oracionem promittebat dicens, declinate a me maligni et scrutabo mandata dei . . .

Ez a rész a *prothema* megismétlésével zárul a *b* hasáb elején. Az utána álló prédikáció *themája* (Mt. 19,27) látszólag nem kapcsolódik a *prothemához*, a Krisztus követését választott papokról, szerzetesekről szól: *Ecce nos reliquimus omnia et secuti sumus te . . . Verba preposita continentur in Matheo et conuenienter adaptantur ad hominem . . .* A szöveg *Secundo debemus reliquere peccatores* [valószínűleg tévesztés *peccata* helyett] *similiter propter duo* mondattal végződik, ami után pont van és csak a két utolsó szó (*propter duo*) került új sorba, tehát lett volna még hely a folytatáshoz. Úgy látszik azonban ennek a második *division*nak a kifejtését már a szónokra bízta a scriptor.

E prédikációk teljes szövegének elemzésére lesz szükség, hogy eldönthessük, egy szövegegyüttest alkot-e a *prothema* és a Mt. 19,27-el kezdődő sermo, és hogy vajon

⁵ Összehasonlításképpen álljon itt BENKŐ Loránd olvasata (i. m. 57. l.). A betoldások gömbölyű zárójelben, a kiegészítések szögletes zárójelben vannak: *Ugy szólának: világ-(nak) kezdetétől fogva rajtunk ez nem lett vala, hogy szűz leány fiat szülhessen, szűzségnek tükre tisztán maradjasson, és nekünk hírünk benne ne lehessen. Tudjuk, látjuk (öt) szűz leánynak, [a]ki ölében tart csodálatos fiat: fürösztö, mossa, eteti, emleti, úgy, [a]mint anyja szülöttét; de ki legyen neki atyja, azt nem tud[hat]juk. Ez az[on] Isten, [a]mint (öt) ismerjük, [a]kit sepleő nem illethet; mert ha isten ő nem volna, benne bünt lelhetnénk. (Ámen.)*

⁶ A prédikációk szerkesztéséhez l. TARNAI Andor: *A magyar nyelvet írni kezdik.* Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest 1984. c. monográfiájának az *ars praedicandiról* szóló részeit.

(amint a szövegkezdetek megengedhetnék) mindkettő ugyanazon jellegű közösséghez (pl. tanulmányaikat végző szerzetesekhez) szólhatott-e?

E latin szövegkörnyezetnek — egyelőre vázlatos — ismeretében fel kell vetnünk, hogy a Töredék magyar szövege is, nem a prédikációs gyakorlattal függött-e össze? Az eddigi irodalomban legenda, elmélkedés, traktátus műfaji megjelölések szerepeltek, ami feltehetőleg azzal függ össze, hogy a teljes nyelvemlék-együttes latin nyelvű megféleléseit ilyen jellegű szövegekben lehetett kimutatni. Ezek a megfélelések azonban nem szabják meg feltétlenül az őket felhasználó magyar szövegek funkcióját.

Mindennek eldöntéséhez, vagy legalábbis jobb megközelítéséhez, a Szalagok és az 1194. sz. latin kódex újabb vizsgálata is szükséges lenne. Előkerülésükre talán még van remény.

A volt königsbergi állami és egyetemi könyvtár sorsát, anyagának pusztulását, részbeni fennmaradását Carl Dieschnek, a könyvtár utolsó igazgatójának feljegyzései, jelentései alapján rekonstruálta 1980-ban Manfred Komorowski.⁷ Az illetékes német szakminisztérium már 1942-ben rendeletet adott ki a légítámadások által veszélyeztetett könyvtárak értékeinek evakuálására. Az ún. A-kategóriába tartozott az összes kódex. Ezek elszállítását, mégpedig több helyre, elsősorban vidéki, félreeső kastélyokba, kolostorokba, azonnal meg kellett kezdeni. Diesch 1944 elejére végrehajtotta a kiürítést. A kéziratok egy része Schlobittenbe (ma: Słobity) került, ami két más, nyomtatványokat tartalmazó vidéki raktárral együtt a háború után lengyel felségterületre esett.

A toruńi egyetem már alapításakor, 1945-ben engedélyt kapott, hogy az egykori Nyugat-poroszországban, Mazuriában és az ún. Ermlandban (Mazuria és a Keleti Tenger között) hátrahagyott, volt német könyvtárak anyagát, köztük a slobity-i depot, birtokba vegye. Ezek 1946-ban kerültek Toruńba. Állománybavételük, feldolgozásuk persze hosszabb időt vehetett igénybe. Az egykori königsbergi egyetemi könyvtár állományrészeinek új toruńi lelőhelyéről az első nyomtatott hír már 1970-ben megjelent.⁸

A Königsbergben maradt anyag pusztulása az 1944 augusztusi nagy bombatámadással kezdődött, majd az 1945 januárjától április 9-ig tartó ostrom alatt folytatódott. Diesch csak 1945 április 6-án hagyta el a várost, megkísérelve még három láda kézirat és ősnymtatvány kimentését, amelyeknek kitelepítése valamilyen oknál fogva elmaradt. Ezek nagy részét sikerült is magával vinnie, ma Nyugat-Berlinben vannak (Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz). Ezen a lelőhelyen kívül megemlíti még Komorowski több olyan szovjet gyűjteményt, ahol feltételezése szerint volt königsbergi állományrészek találhatóak.

VIZKELETY ANDRÁS

Tolhopff János, Mátyás király csillagásza. Tolhopff János neve, személye, valamint az a csillagászati tárgyú munka is, melyet Mátyás király számára készített, meglehetősen kevésbé ismert a budai könyvtárral foglalkozó tudományos irodalomban. Ennek egyik oka talán az, hogy Tolhopff mint csillagász, nem különösebben jelentős, ezért sem életével, sem tudományos munkásságával érdemben senki nem foglalkozott. Másik oka nyilván az, hogy ha közelebbről szemügyre vesszük Mátyás király számára írt *Stellarium* c. művének kéziratát — melyet ma a wolfenbütteli Herzog August könyvtárban őriznek¹ —

⁷ Manfred KOMOROWSKI: *Das Schicksal der Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg*. In: *Bibliothek. Forschung und Praxis*, 1980, 4. sz. 139—154. l.

⁸ Karl FISCHER: *Ein Beitrag zur Geschichte der Sternatlanten*. In: *Bohemia*, 1970, 345. l.

¹ A kódex jelzete a wolfenbütteli könyvtárban: 84. I. Aug. 2°, terjedelme 32 perg. fol. — Azok közül a korvinák közül való, melyek Corvin János özvegyének, ill. második férjé-

az ennek címlapját díszítő alakos miniatúrák első látásra megmagyarázhatatlannak, érthetetlennek látszanak² — éppen ezért azonban izgalmasaknak tűnnek.

Csak nemrég sikerült e kis képek jelentéséhez, értelmezéséhez a kulcsot megtalálni, amióta — egy valóban szerencsés véletlen folytán — elő nem került a távoli Kanadában, Vancouverben, annak a nemeslevélnek hitelesített, német nyelvű példánya, melyet Mátyás 1480-ban Tolhopffnak adományozott.³ Bár ez a díszesen kiállított, pergamenre írt okirat csupán későbbi másolata az eredeti latin oklevélnek, hitelessége nem vonható kétségbe, már csak azért sem, mivel tartalma, utalásai lényegében a Tolhopff-kódex képeire vonatkoznak. A nemeslevél szövegének ismeretében már érdemes, sőt szükséges volt Tolhopff életrajzi adatainak felkutatása, összegyűjtése. Mindenekelőtt ezeket kívánjuk ismertetni, mivel eddig csak annyit tudtunk róla, hogy egy időben a lipcsei egyetem tanára volt.⁴

Születési évére csak következtethetünk azon az alapon, hogy tudjuk, miszerint tanulmányait 1465-ben kezdte meg Lipcsében⁵ és így születésének idejét a XV. század 40-es éveinek közepére vagy végére tehetjük. A hely, ahol született, Kemnat, egy Nürnberg és Bayreuth között fekvő kis német város. Lipcsében előbb a baccalaureusi, majd a magister artium fokozatot szerezte meg, aztán előbb Lipcsében, majd 1471-ben az újonnan alapított ingolstadti egyetemen lett professzor, sőt az utóbbi helyen 1473 és 1475 között rektor és dékán. Asztronómiával, asztrológiával, matematikával és később irodalommal is foglalkozott. Számunkra legérdekesebb, hogy már Lipcsében megismerkedhetett Johannes von Königsberggel, azaz Regiomontanussal, aki éppen azokban az években — 1466/67-ben — tartott előadásokat Lipcsében, amikor Tolhopff ott folytatta tanulmányait.⁶

nek, Brandenburgi György örgrófnak a hagyatékából kerültek Wolfenbüttelbe. A kódexben a díszes címlapon kívül még 2 ábra és 12 kis színezett és arannyal díszített iniciálé is van. — Vö. még: CSAPODI, Csaba: *Die corvinischen Codices in Wolfenbüttel*. Wolfenbütteler Beiträge Bd I. 35 — 36. 1972.

² HEINEMANN O. katalógusa (*Die Handschriften der Herzöglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*. 1894 — 1903. 2866. sz.) a kódex díszítéséről a következőket írja: „Mit Miniaturmalereien und astronomischen Zeichnungen, nicht hervorragend und schwerlich italienischen, eher niederländischen Ursprungs, wenigstens nach in Gold und Farben ausgeführten Initialen zu urteilen. Das Titelblatt mit Randleiste, mit goldenen Arabesken und Genien, dazwischen in grünen Kränzen Medallionbilder, deren Bedeutung zum Teil nicht zu ermitteln ist: das unterste scheint den Perseus darzustellen, wie er die Medusa enthauptet. In der Mitte der rotgeschriebenen Titelschrift das ungarische Wappen mit dem corvinischen Raben als Herzschild. In den Biegungen der großen, goldenen Initiale R eine Darstellung der vier Elemente”.

³ A nemeslevél németre fordított, hitelesített másolatát HORVÁTHNÉ KRISZTINKOVICH Mária találta meg Vancouverben, a British Council Library anyagában. Eredetéről mindössze annyit tudni, hogy egy Charles W. BERRY nevű angol vette meg 1946-ban Berlinben, egy bélyeggyűjteménnyel együtt. A pergamenre írt díszesen kiállított oklevélnek a közepén van a kétarcú Janust ábrázoló címerkép, ami német jellegzetesség. A német szöveg hitelesítése 1618-ban történt, a Regensburgtól északra fekvő Neustadt a. d. Waldnaabe nevű város közjegyzőjénél. Ugyanebben az évben került a Tolhopff-kódex a wolfenbütteli hercegi könyvtárba.

⁴ Vö.: CSAPODI Csaba — CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Budapest 1981, 3. bővített kiadás, 71. l., CVIII. T.

⁵ Tolhopff életrajzi adatait részletesen közli a köv. munka: *Der Briefwechsel des Konrad Celtis*. Gesammelt, herausgegeben und erläutert von Hans RUPPRICH. München 1934. Veröffentlichungen der Kommission zur Erforschung der Geschichte der Reformation. Humanistenbriefe Bd. III. S. 69.

⁶ Vö.: STÜBEL, Bruno: *Urkundenbuch der Universität Leipzig von 1409 bis 1555*. Leipzig 1879. Codex diplomaticus Saxoniae Regiae. II. Hauptteil XI. Bd. 173, 174, 642.

Mint hogy eléggé ismeretesek Regiomontanus magyarországi kapcsolatai, aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy ő lehetett az, aki Tolhopff figyelmét Magyarországra irányította. amikor Regiomontanus 1475-ben a naptárreform ügyében Rómába utazott, Tolhopff is ide vette útját, de nem bizonyítható, hogy itt találkoztak volna, mivel Regiomontanus 1476-ban Rómában meghalt. Fennmaradt azonban ebből az időből Tolhopffnak egy csillagászati munkája, melyet IV. Sixtus pápának ajánlott, s amelyet ma is a Vatikáni Könyvtárban őriznek; címe: *De motibus celestium mobilium*.⁷ Az ebben található csillagászati táblázatok számításainak alapja — Tolhopff szerint — a római délkör.

Hogy Tolhopff, amikor távozott el Rómából és hogy innen egyenesen Budára vette-e útját, ez idő szerint nem tudjuk. Magyarországi tartózkodásának első nyoma az a levél, melyet Mátyás király Budán, 1480. május 3-ról keltezett, címzettjei pedig Ernő szász választófejedelem és Albrecht herceg,⁸ akikől azt kéri a király, hogy az ő tanácsosát, a kedves, hűséges Tolhopff János mestert, az ő asztronómusát, ne fosszák meg lipcei tanári fizetésétől addig, amíg Magyarországon tartózkodik.

A Tolhopffnak adományozott nemeslevél Zágrábban kelt, 1480. okt. 20-án. Tudjuk, hogy Mátyás ez év szeptemberétől egészen a következő év elejéig Zágrábban és általában az ország déli részein tartózkodott⁹, hogy az országot csapataival a török ellen megvédje. Ugyanebben az időben hadban állt a német császárral is, aminek oka ezúttal a hozzá hűtlen esztergomi érsek, Beckensloer János személye volt, akiért a császár az ígért anyagi kárpótlást még nem térítette meg.¹⁰

A nemeslevél felsorolja Tolhopff érdemeit és főleg csillagászati tudását emeli ki, mellyel ő a királyt jó tanácsaival támogatta a török, a keresztény vallás gonosz ellenségével szemben vívott harcaiban. Címerkép gyanánt Janust, a kétarcú pogány istent és a vízöntő képét adományozza neki, mivel e két csillagkép találkozása befolyást gyakorolt az országra. Janus álljon két fejjel, vagyis arccal — rendelkezik a nemeslevél — egy sötétzöld sziklán, balkezeiben egy kulcsot tartson az ég felé, amellyel az ég csillagait kutassa és megfejtse; jobb kezében egy vízövröt tartson, mely csillagokkal legyen díszítve s amelyből az öreg Inachus (vizi istenség) vize kiömlött; a háttérben legyen egy hajó, melyen a Jupiter által elűzött Saturnus a tengeren hajózni látszik. Ugyanez legyen a sisakdísz, arany koronával és a kétarcú Janusszal. Ezt a címet nemesak Tolhopff, hanem legtávolabbi vérrokonai is viselhetik a szokásos alkalmakkor.

Valószínűnek tartjuk, hogy Mátyás részéről a nemesség adományozásának időpontja azzal van összefüggésben, hogy Tolhopff ekkor már távozni készült Magyarországról. A fent leírt címerkép megtalálható ugyan a Tolhopff által Mátyásnak ajánlott műben, de itt még nincs címerszerűen ábrázolva. Véleményünk szerint magának Tolhopffnak az ötlete lehetett, hogy címerében Janus isten és a vízöntő szerepeljen, talán azért, mivel esetleg január hónapban született.

1480 után keveset tudunk Tolhopff tartózkodási helyéről, de valószínűnek tartjuk, hogy legkésőbb 1481-ben visszatért hazájába. 1485-ben regensburgi kanonok lett és emel-

⁷ A kódex jelzete: Cod. Vat. lat. 3103., terjedelme 32 f. — Vö: KRISTELLER: *Iter Italicum Bd. II.* London-Leiden 1967. 358. l. — A kódex tartalmát részletesen ismerteti Thorndike LYNN: *Science and thought in the XVth century.* New York—London 1963. 298—301.

⁸ Mátyás levelének szövegét közli STÜBELnek a 6. sz. jegyzetben idézett munkája 220—221. lapján. A levél eredetijének lelőhelyeként a drezdai Hauptstaatsarchívot adja meg.

⁹ Vö.: FRANKÓI V.: *Mátyás király külügyi levelei.* Budapest 1895. II. kötet.

¹⁰ Erre nézve l. Mátyás király levelét Gothard Stahremberghhez, 1480. május 3-ról, FRANKÓI i. m. 15—16.

lett még más egyházi tisztségeket is viselt.¹¹ Mindenesetre regensburgi tartózkodása annyiban is jelentős, hogy időközben megismerkedett Celtis Konráddal, akinek németországi működése, mely főleg a humanizmus eszméinek terjesztésére és tudós társaságok alapítására vonatkozott, Tolhopffra sem maradt hatástalan. Celtis Konrád levelezésében 1492 és 1500 között 10 levelet olvashatunk Tolhopfftól, melyek mind arról tanúskodnak, hogy utóbbi lelkes követője lett Celtisnek, antik auktorok kiadását tervezi, foglalkozik Ptolemaeuszal és Ovidius *Fastijának* illusztrált kiadásával. Egy levél, melyet Albert Blar (lengyelül: Brudzevo) Celtishez intéz Krakkóból, arról tanúskodik, hogy Tolhopffnak nagyobb könyvtára kellett hogy legyen, mivel Blar arra kéri Celtist, hogy bírja rá „Tolophus”-t, hogy neki asztrológiai könyveket küldjön, mivel a kollégiumi tűzvészben könyveinek jórésze odaveszett.¹²

Közben Celtis egymás után alapította a tudós társaságokat Németországban, Bécsben pedig a számunkra is nevezetes Sodalitas Litteraria Danubianat (1497).¹³ 1503. ápr. 26-án Tolhopff meghalt Regensburgban, ahol a Dóm keresztfolyosójának padlózatán talán még ma is megtalálható síremléke.¹⁴

Az eddig elmondottak közül számunkra legérdekesebb az a csillagászati mű, melyet Tolhopff nyilván Magyarországon írt és melyet a királynak ajánlott. Munkájának tudománytörténeti jelentőségét abban látjuk, hogy bár nem jutott túl a ptolemaeusi világmásképen, ismereteit kétségkívül Regiomontanus tudásából, műveiből merítette. Munkájának címe *Stellarium* és kétségkívül 1480-ban készült. A bevezetésképpen Mátyáshoz intézett, szokásos humanista hízelgésekkel teli ajánlásán kívül 12 fejezetből áll, melyek a főbb égitestek mozgására, illetve helyzetük kiszámítására vonatkozó szöveget és ehhez kapcsolódó táblázatokat tartalmaznak. A számítások alapjául Tolhopff a budai meridiánt vette alapul¹⁵ és példának a planéták (bolygók) helyzetét az 1463-as év szerint adta meg. Művéhez egy általa „Instrumentum”-nak nevezett számítási segédeszközt is csatolt a király számára, ami tulajdonképpen nem más, mint egy ún. „abacus”, amilyent már az ókorban is használtak, s amely a számtani alpműveletek elvégzésének megkönnyítését szolgálta. Erre azért volt szükség, mivel ekkor még főleg a római számokat használták, amelyekkel nem lehetett a legegyszerűbb műveleteket sem elvégezni.¹⁶

Tolhopff munkájának és csillagászati ismereteinek jellemzésére álljon itt néhány sor — pontos, de nem irodalmi stílusú magyar fordításban — művének Mátyáshoz intézett ajánlásából:¹⁷

¹¹ A regensburgi Bischöfliches Hauptarchivtól értékes adatokat kaptam Tolhopffról: 1484-ben prépost lett Forchheimban, 1485-től kanonok Regensburgban, 1493-ban plébános Mockersdorfban.

¹² Albert BLAR a krakkói egyetemen az asztronómia professzora volt; Celtis Konrádon keresztül könyveket kért Tolhopff-tól; vö. RUPPRICH i. m. 92.

¹³ Vö. ÁBEL Jenő: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Budapest 1880. 1—20.

¹⁴ A síremlék felirata Rupprich szerint: „Anno m° CCCCIII° XXVI mensis aprilis obiit clarissimus vir dominus Johannes Tolhopff, praepositus in vorchhaim ac canonicus Ratisponensis cuius anima requiescat in pace”

¹⁵ Ifj. BARTHA Lajos: *A legrégebbi magyarországi alapmeridiánok történetéhez* c., a Technikatörténeti Szemle XII. 1980—81. számában megjelent cikkében említi Tolhopff Mátyásnak ajánlott munkáját azzal a megjegyzéssel, hogy Tolhopff a budai délkörre hivatkozik. Ifj. Bartha szerint Tolhopff táblázatait már Magyarországra érkezése előtt készítette — erre nézve azonban semmi bizonyítékunk nincs, sőt inkább az a valószínű, hogy munkája Budán készült, persze csak hozzávetőleges számítások alapján.

¹⁶ Egy ifjú matematikus, LORÁND László kiszámította, hogy a kódexben található táblázatból 1465. márc. 27-es dátum adódik.

¹⁷ Magyarországon Tolhopff művét elsőként említi Carl Georg RUMI: *Auszüge aus Handschriften der corvinischen Ofner Bibliothek zu Wolfenbüttel*. 5. J. TOLHOPFF: *Stellarium*

Ad Serenissimū ac Inuicē
principem Christianū
Hungarie Bohemieq;
Tolhopff In Stellarius

hissimum Dominum
simū: Dñm Mathiam
Regem & Johannis
Prefatio: ~:~

Em nouam Serenissime princeps
ac Regum maxime deuotio tuo
Maestans uestre uirtute demostra
tiones antiquorum et modernorum
obseruationes comperta: Stellari
um dico instrumenti: nobilissimu
perantle: et iocundissimu elucubra
tionibus tandem saceratissime ordi
natur eidem elemente uestre

dedicatum: cum humillima subiectione offero: donoq; per quod
celestium mobilium numerus tandem nra ingenuatione inue
tus q; cieltus corporis sit dispositio uaria clarissime conspicitur.
Quo enā a mundi origine usq; in finem seculi per totum orbem
terrarū: ueti loca omnium stellaru tam erratica: q; fixoru qbus
in primū mobilis signoru partib; et octauis spaciū imaginib; com
perantur: passionib; earū an directi: an retrogradi: Stationarij
an in angulis uel oppositis augum locis: aut longitudinibus
medijs: An ascendentes descendentesq; in suis eccentricis et epicy
clis: An orientales occidentalesq; An coniuncti aut oppositi: uel
quous alio aspectu confederati fuerint: an eclipsim patiantur
Vel ne luminaria praxiq; iuillima: atq; iocundissima speculatio
et ad sensum celestis corporis oculatissime Astronomica contem
plano habebit: Multitudo enā celestium mobilium: et ipsorum
motuū tam stellaz erratarū q; octauis none et decime spaciū
ipozq; motuū merutiones temporales perspicuunt clarissime
Reuolutiones insuper suas qto tempore adimpleant: Distantie
etiam ac magnitudines tam inter se q; ad terre centrum et aulic
terre moles relate: quante sint: iuxta ptholomei Alphonsiq;
Regis et alioz huius excellentis sciencie peritissimi morū demon

„Felséges Fejedelem és királyok legnagyobbika, új dolgot ajánlok fel, amely a régi és új szerzők megfigyelései szerint bizonyos. Stellariumnak nevezem a legnemesebb, igen hasznos és igen kellemes eszközt, amely vizsgálatokkal a leghozzáértőbbben készült és ugyanazon legkegyesebb fejedelemnek van ajánlva és ajándékozva a legalázatosabb hódolattal, amely által a mozgó égitesteknek a mi kutatásainkkal megállapított száma látható... Amely által a világ kezdetétől a világ végéig az egész földkerekségen valamennyi csillagnak, mind a bolygóknak, mind az állócsillagoknak igazi helye megtudatik és hogy a csillagképek első mozgójának mely részében és a nyolc szféra mely képeiben jelennek meg és hogy vajjon haladásuk előre vagy visszafelé irányul, amint ezt már előbb Ptolemaeus és Alfonz király és más tudósok bebizonyították. Valamint ki fog derülni, hogy milyen tudást rejtettek el az isteni költők és a legnagyobb tudósok a régi mesékben” ... Ő, Tolhopff, tíz éven át éjjel és nappal dolgozott és izzadt, elhanyagolva gazdagságot és előnyöket, visszaautasítva ösztöndíjakat, melyek úgyis csak összetűzésekre vezettek volna. Ő — Tolhopff — meg fogja magyarázni művében, hogy hogyan kell érteni az isteni költők meséit és hogy milyen fontos és tudásra méltó filozófiai dolgok vannak elrejtve a szavak kérében...¹⁸

Ebből a rövid idézet-részletből is kiviláglik, hogy Tolhopff munkájában az antik mitológia és a korabeli csillagászati ismeretek olvadnak egybe, egy olyan korban, amikor még az asztronómia és az asztrológia nehezen választható el egymástól. A csillagképek elnevezése Babylóniából származik, ott figyelték meg talán először (i. e. 2000 körül), hogy bizonyos csillagesoportok az égen időről időre visszatérnek, és ezért közelfekvő volt a gondolat, hogy ezeket élőlényeknek — istenségeknek — tekintették. A csillagképek mozgását, ismételt visszatérését az emberek fantáziája mesés történetekkel hozta kapcsolatba, s úgy gondolták, hogy ezek a földön élő emberekre is hatással vannak. A csillagos ég tudományos vizsgálatával Görögországban is foglalkoztak, átvéve a babyloniak tapasztalatait. Ezt egyben tovább is fejlesztették. Majd az i. sz. 2. századában készítette el a világmindenség geocentrikus felfogását reprezentáló legnagyobb összefoglaló művet Claudius Ptolemaeus.¹⁹

Párhuzamosan az asztronómia tudományával továbbfejlődött az asztrológia is, különösen a csillagjósolás vonatkozásában, mivel az emberek többsége hitt abban, hogy a csillagok — az istenek akaratanak megfelelően — hatással lehetnek az egyes emberek és általában az emberiség életére, történetére.

Tolhopffnak nyilván tudomása volt arról, hogy a magyar király élénken érdeklődik a csillagászat mindkét ága — az asztronómia és az asztrológia iránt. Udvarában, környezetében nem egy csillagász talált otthonra. Mátyás ilyen irányú érdeklődése ifjúkori nevelőjére, majd kancellárjára, Vitéz Jánosra vezethető vissza. Mindkettőjükre nagy hatással lehetett prágai tartózkodásuk — még V. László életében —, amely város ebben az időben a csillagászat fellegvára volt. Eljutottak ide e tudománynak legkorábbi ismeretei, részben arab közvetítéssel, részben görög és latin fordításban. Így nem csoda, hogy mind Vitéz, mind Mátyás könyvtárában meglehetősen nagy számban megtalálhatók voltak az akkor ismeretes csillagászati munkák.²⁰

... mit schönen Zeichnungen u. Einiges aus der Vorrede. In: Zeitschrift von und für Ungarn. Jg. 1804. S. 18. — A Mátyáshoz intézett ajánlásból rövid szövegrészt közöl: ÁBEL-HEGEDŰS: *Analecta nova*. Budapest 1903. 452—454.

¹⁸ Vö.: BOLL Franz: *Schriften zur Sternkunde des Altertums*. Hg. v. STEGEMANN. Leipzig 1950. (passim).

¹⁹ Kiadása: Ptolemaeus. *Handbuch der Astronomie*. Hg. v. K. MANITIUS. Leipzig 1963. Bd. I—II.

²⁰ Mátyás könyvtárára nézve l.: Cs. CSAPODI: *The Corvinian Library. History and Stock*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1972. — VITÉZ János könyvtáráról sajtó alatt áll e tanulmány szerzőjének monográfiája.

Mindezt azért volt szükséges előrebocsátani, mivel a Tolhopff kódex címlapjának miniatúráiban mind az asztrológiai, mind az asztronómiai korabeli ismeretek szerepet játszanak, és ezek nélkül meg nem érthetők. Mindezekon kívül a kis alakos miniatúráknak még szimbolikus jelentésük is van, amelyeket a lehetőség szerint ismertetésünkben nem mellőzhettünk el.²¹

A Tolhopff-kódex illusztrációinak magyarázata és bemutatása előtt még csak annyit jegyzünk meg, hogy a kis képek ikonográfiai előképeit nem minden esetben sikerült megtalálni, de kétségtelennek tartjuk, hogy ezek nem a miniátor képzeletében születtek meg, vagy nem a szerző — Tolhopff — elképzelése alapján készültek. Valószínűnek tartjuk, hogy Tolhopff Rómából hozhatott magával olyan vázlatokat vagy rajzokat, amelyeket a kódex díszítésekor felhasználtak.

Lássuk tehát a gazdagon díszített címlap képeit egyenkint. Induljunk ki a szövegkezdő R-iniciáléból, melyről már korábban is feltételezték, hogy a betű üresen maradó helyeire a világmindenség négy alapelemének gondolt anyagokat: a vizet, a tüzet, a földet és a levegőket ábrázolta a miniátor²². Ez annyiban áll összefüggésben Tolhopff művének szövegével, mivel szerinte ez a négy elem összefügg az állatkör 12 alakjával: a tűzhez tartozik a kos, az oroszlán és a nyilas, a földhöz a bika, a szűz és a bak, a vízhez a rák, a skorpió és a halak, a levegőéghoz az ikrek, a mérleg és a vízöntő. — Az R betű elülső részét két hal alkotja, ami talán célzás arra, hogy Mátyás a halak jegyében, februárban született. A vízöntőt a képen egy kígyótest veszi körül, amelyre nem találtam eddig más magyarázatot, mint azt az ősi héber és egyiptomi mítoszt, amely szerint a világ egy Ophion nevű kígyó testéből keletkezett, ami egy óriáskígyó volt és az egész világot körülölelte.²³

A címlap szövegét mind a négy oldalon keret veszi körül, amelyben dekoratív elemeken kívül összesen 8, babérkoszorúval övezett alakos miniatúra látható.

Fönt, bal oldalt elkezdve az első képen az antik Janus isten alakját látjuk, kétfelé tekintő, illetve kettős arccal, amint teljesen meztelenül egy sziklán ül; balkezeiben egy kulcsot tart, amellyel kinyitja, ill. megfaji az ég titkait, jobb kezében pedig egy csillagokkal díszített vizesvödröt látunk, amely nyilván célzás a nemeslevélben is említett „vízöntő”-re. A háttérben egy hajó látszik, amelyen — a monda szerint — Saturnus menekül az őt előző Jupiter elől.

E képhez jobbfelől csatlakozik egy másik, amelyen két alak egymással küzdeni látszik — ezek nyilván Jupitert és Saturnust kívánják ábrázolni. Ruházatuk azért látszik különösnek, mivel a derékban és vállakon feketének tűnik, ami eredetileg nyilván ezüst lehetett, de oxidálódott. Egy ehhez az ábrázoláshoz nagyon hasonló görög vázafestmény reprodukcióját találtuk egy kötetben, sajnos, a forrás megnevezése nélkül.²⁴

A jobb felső sarokban egy ősz, szakállas férfi ül, kezében kormánypálcával és egy nagy méretű kehellyel. Előtte egy fiatalabb alak áll, aki egyik kezével szívére mutat, másik

²¹ Vö.: CHOJECKA, Eva: *Astronomische und astrologische Darstellungen bei kunsthistorischen Betrachtungen alter, wissenschaftlicher Illustrationen des XV. bis XVI. Jahrhundert*. Berlin 1967. 8. 1.: „Die Illustration, die als Erklärung dem wissenschaftlichen Text beigelegt wurde, besitzt obwohl mit dem Text eng verbunden, einen Charakter der einem Werk der Darstellenden Kunst entspricht. Die Illustration besitzt deshalb in gewissem Grade ein vom Text unabhängiges Eigenleben, sie entwickelt eine eigene Überlieferung der Darstellungsformen des gegebenen Themas eine eigene, ikonographische Tradition.” U. a. 23. 1.: „Astronomische Motive wurden ... nicht wegen ihres wissenschaftlichen Inhalts, sondern als Träger eines allegorischen Sinnes verwendet.”

²² Erre célzott már HEINEMANN is i. m.-ben.

²³ GRAVES R.: *The greek myths*. Harmondsworth 1955.

²⁴ A kép ugyan nem Jupitert és Saturnust, hanem Heraklest és Antäust ábrázolja a Springer-féle művészettörténet I. kötetének 222. lapján.

kezének három ujját pedig fölemeli. Egy szimbolumokat magyarázó kézikönyv szerint a kehely és a kormánypálca — ami lehet, hogy Áron vesszeje — együttes ábrázolása a bibliai Ószövetséget jelképezi;²⁵ így a vele szemközt álló alak Krisztus kell hogy legyen, mint az Újszövetség képviselője.

A jobb oldali lapszéldísz közepén két diszes öltözetű király ül egymással szemben — nyilván az ajánlásban is említett Ptolemaeus és Alfonz király. Ptolemaeus ugyan nem volt király, de királyként szokták ábrázolni. Castiliei Alfonz spanyol király pedig arról nevezetes, hogy uralkodása idején (XIII. sz.) 50 tudóssal ellenőriztette és helyesbítette Ptolemaeus számításait, és az így készült táblázatokat a királyról nevezték el Alfonz-féle tábláknak, melyek számtalan kéziratban fennmaradtak.

A jobb oldali legalsó képen egy ülő alak koronával a fején, egyik kezével megérinti az előtte, de neki háttal térdelő ifjú haját, aki egy toronyszerű épület felé fordulva a földön térdel. A torony legtetején egy kisméretű, szakállas, koronás alak látható — alighanem valamilyen istenség. A torony valószínűleg egy ún. zikkurat, vagyis olyan torony, amelyen Babyloniában a csillagok megfigyelésére, de egyszersmind istentiszteleti célra szolgált. Ezért gondoljuk, hogy a torony tetején lebegő alak valószínűleg valamilyen földre leszálló istenség lehet, a kép bal oldalán ülő király talán csillagászatra oktatja a fiatalabb, neki háttal térdelő koronás ifjút.

Az alsó lapszélderkeret közepén minden bizonnyal azt a jelenetet látjuk, amikor a monda szerint Perseus levágja a Medusa fejét. Perseus fegyverzete és egész alakja a felső lapszélderkeret közepén látható miniatúra egymással harcoló alakjaival mutat rokonságot: fegyverzetének és ruházatának egy része itt is azért látszik feketének, mivel eredetileg ezüst lehetett, de oxidálódott. Perseus háta mögött rózsaszín ruhás, lobogó szőke hajú nőalak áll, akinek a nyaka körös-körül piroslik a vértől, arca pedig visszatükröződik Perseus pajzsán.

A bal alsó sarokban két felnőtt és egy gyermek alakját látjuk. Ezek: Mátyás király, Corvin János és minden bizonnyal Tolhopff. Az alakok a miniatúrán annyira kicsinyek, hogy nyilván ezért nem tűnt fel eddig, hogy a bal oldali szélső alak tartásában, arckifejezésében Mátyás királyhoz hasonlít és a háta mögött elhelyezett aranykorona, valamint oroszlános pajza alapján sem lehet más, mint ő. Hogy a mellette álló gyermekalak Corvin János, az már csupán logikus következtetés, minthogy Mátyás fia 1480-ban 7–8 éves lehetett. Hogy mellette ebben a kódexben aligha ábrázolhattak mást, mint Tolhopff Jánost, aligha vonható kétségbe.²⁶

Az összes alakos képek között azonban legérdekesebb a bal oldali lapszéldísz közepén látható, amely a lernai Hydra és Herakles küzdelmét ábrázolja. Hogy ez mennyire Mátyásra vonatkozik, azt Klaniczay Tibor vonatkozó tanulmánya alapján kétségtelennek tartjuk.²⁷ Ebben az időben a törökök ellen hősiessen harcoló magyar királyt ezzel az ókori mitológiai hőssel azonosították. Európa népei Mátyásban látták a török veszedelemtől való egyetlen megmentőjüket. A magyar reneszánsz korból töredékesen megmaradt művészeti emlékek, vagy erre vonatkozó feljegyzések is tanúsítják ezt: a budai palota előtt Heraklesnek hatalmas szabadtéri szobra állt, a visegrádi ásatásoknál előkerült a vörös-

²⁵ Ezt az adatot a köv. munkából merítettem: Gerd HEINZ-MOHR: *Lexicon der Symbole*. 6-te Aufl. Düsseldorf — Köln 1981.

²⁶ E kép előképének látszik egy antik dombormű, amely eleusisi reliefként ismeretes, eredetije az athéni Nemzeti Múzeumban van s azt a jelenetet ábrázolja, amikor a leányát kereső Démétér átadja a gyermek Triptolemosnak, Kelos király fiának az első búzalkalászt. (A relief eredetije az i. e. 440. évből való, de több másolatban is ismeretes.)

²⁷ KLANICZAY Tibor: *A keresztshad eszméje és a Mátyás-mítosz*. Budapest 1975. *Reneszánsz füzetek* 28.

márvány kút tetején álló figura töredéke, amely a Hydrát legyőző Herkulest ábrázolta. Antonio Bonfini pedig följegyezte, hogy Budán látott egy bronz ajtót, melyet Herakles tetteinek reliefjei díszítettek.²⁸

A török elleni harcokkal kapcsolatban itt most csak az 1479-ben lefolyt kenyérmezei ütközetre és Otranto városának magyarok által való felszabadítására utalunk. Egyébként nem az országba, hanem Mátyás személyébe vetett hit volt ez a Mátyás-mítosz — írja Klaniczay idézett művében.

Talán nem érdektelen még néhány adatot megemlíteni Tolhopff művével kapcsolatban: megtalálhatók ugyan munkájában a főbb bolygók mozgására vonatkozó számítások és táblázatok, de egyébként jóformán nem esik szó szövegében arról, amit a királyhoz írt ajánlásában említ, hogy ő majd elmondja, „milyen tudást rejtettek el az isteni költők és a legnagyobb tudósok a régi mesékben”. Erre legfeljebb a kézirat címlapján ábrázolt képek vonatkoztathatók, ha ezekre vonatkozó magyarázataink valóban megegyeznek Tolhopff elképzeléseivel.

Feltűnő az is, hogy bár Tolhopff munkájában több antik szerzőre is hivatkozik (Platon, Aristoteles, Marcus Manilius, Martialis, Lucanus, Ovidius, Firmicius Maternus, Ptolemaeus stb.), nyomát sem találjuk egyetlen kortárs asztronómus említésének sem, noha bizonyos, hogy ezek közül többet személyesen is ismert. Az is meggyőződésünk, hogy Tolhopffnak magyarországi tartózkodása idején alkalma volt betekinteni a budai könyvtár anyagába, ahol mind a régebbi, mind az újabb kori asztronómiai és asztrológiai *szerszók* munkái nagy számban képviselve voltak.

Még egy kérdésre szeretnénk válaszolni: hol készülhetett a Tolhopff-kódex? Budán, vagy máshol? E kérdésre nézve választ adhat a miniatúrák stílusa és a kódexbe festett címer sajátos jellege.

Ami a dekoratív motívumokat illeti, azokat még két másik korvinában is megtalálhatjuk, még pedig a budapesti Trapezuntiusban és a bécsi Ptolemaeusban.²⁹ A mitológiai tárgyú képek azonban kevés hasonlóságot mutatnak az említett két másik kódex alakos miniatúráival.

Teljesen azonosak viszont mind a három kódexben a címerek, mivel mind a háromban az oroszlánok egymással szembe fordulnak. Azt pedig tapasztalatból tudjuk, hogy az azonos összeállítású címerek azonos miniátor kezére utalnak. Ezen az alapon tehát bizonyosra vesszük, hogy ugyanúgy, mint a két másik kódex, a Tolhopff-kódex is a budai könyvkészítő műhelyben kellett hogy készüljön.

Tolhopff munkásságának tudományos értékét a csillagászat-történet szakemberei hivatottak elbírálni.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

Bonfini Rerum Ungaricarum decades című művének harmadik töredéke. „Habent sua fata libelli” írta Jakubovich Emil a Magyarok története második töredékének ismertetésekor.¹ Cikkét a következő szavakkal zárta: „Ha rövid pár év alatt a szerencse véletlen kedvezéséből e nagyszerű mű egymástól oly távol eső helyről származó két töredéke kerül

²⁸ Vö.: BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. Budapest 1966. 142, 143, 248, 250. l. — A visegrádi szökökutató OLÁH Miklós is leírja. KARDOS Tibor is írt a Herakles-tettek szimbolikus jelentéséről és VITÉZ János Livius kódexéről. (1940. 55. l.)

²⁹ A két említett kódex jelzete: a Trapezuntiusé: Országos Széchényi Könyvtár Clmae 281, a Ptolemaeusé: Österreichische Nationalbibliothek Cod. lat. 24.

¹ JAKUBOVICH Emil: *Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke*. = MKsz 1925. 20.

hetett kezünkbe, nem lehetetlen, hogy az idők folyamán szerencsésebb kutatók nagyobb részleteire bukkannak.”²

A XX. század elejéig úgy tűnt, hogy Mátyás király udvari történetírója, az itáliai Antonio Bonfini nagy terjedelmű magyar történeti munkájának sem az eredeti kéziratából, sem a Corvinában elhelyezett első hiteles másolatából nem maradt fenn egyetlen fólió sem. Pedig a *Rerum Ungaricarum decades* első töredéke már 1872-ben nemzeti könyvtárunk tulajdonában volt, fölfedezéséhez azonban Jakubovich Emil hozzáértésére volt szükség. Ez a fragmentum, mely az I. decas IX. könyvének egy részletét tartalmazza, a nürnbergi Germanisches Museum akkori igazgatója, A. Essenwein ajándékaként került gyűjteményünkbe. A második töredék a szegedi ferencesek könyvtárából származik, s 1924-ben P. Kaiser Nándor ferenczerdi gvárdián nagylelkűsége folytán jutott Kézirattárunk birtokába. A IV. decas V. könyvéből Mátyás és II. Ulászló 1479-es olmtüzi találkozásának történelmi eseményéről tudósít.

Jakubovich fentebb idézett óhaja, ami a mű nagyobb részleteinek megtalálását illeti, sajnos, eddig nem vált valóra, sőt ötven évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy egy, az előbbi kettőhöz hasonló darabja felbukkanjon. A most első ízben bemutatásra kerülő harmadik töredék 1975-ben egy XVII. századi nyomtatvány kötéseként került a Széchényi Könyvtárba az egyik budapesti antikváriumból. Az őrzőkönyv-kolligátum az alábbi műveket tartalmazza: Florentius Schilling: *Sonntägliche Predigten... von dem heiligen Oster-Tag an biss Trinitatis...*, ill. *Sonntägliche Predigten oder Pfingstliche Lauberhütten...*, mindkét prédikációgyűjteményt Constantius Arzoni állította össze, és Sultzbachban jelentette meg 1675-ben, ill. 1677-ben.

Az első kötéstábla belső oldalán a következő bejegyzés található: „H1b3t5m 1 P1tr2 Q51rd3ln4 p4st C4nv2t5112 s1cr5m” (Habitum a Patre Quardiano post Conve[n]tuale sacrum). Fent a nagyváradi ferencesek könyvtárának jelzete: „N° 40 Arzoni Constantino”. Az első előzéklapon „V[enerabilis] Con[ven]tus M[agno] Varadiensis MV” és probatio calami nyomai. A címlapon még egy bejegyzés: „Residentiae Varadiensis 1703”. A könyv tehát eredetileg a nagyváradi ferencesek tulajdona volt, de az 1787-es leltárban,³ mely II. József rendeletére feloszlatásukkor készült, nem szerepel. Bonfini művének 1581-es frankfurti kiadása viszont megvolt könyvtárunkban. A töredékek alatt a könyvkötéshez töltelékanyagként használt kiáztatott két kis papír nyomtatvány latin nyelvű, a kotta-jelzéses hártayacska szintén. Töredékességük folytán elégtelenek a szöveg-, ill. mű-meghatározásra.

A harmadik töredék az 1478-as év eseményeit beszéli el a IV. decas V. könyvéből. A fragmentum kezdő-, ill. végső sorai a következők:

- f 1a inc.: ... Oceani Sarmatici sunt Accole Vistule amnis hostia...
 des.: ... [Cer]torem redderet a Pannone Prutenos nunquam Societatis...
 f 1b inc.: ... haberetur Quo demum Vtrique Reges [in colloquio coirent]...
 des.: ... prior affuit Secumque florentissimum duxit exercitum...
 f 2a inc.: ... [sicci]tate Sauus in Plerisque locis uado transiri poterat Draus...
 des.: ... Centum milia Cesari e collata stipe dedisse illum au[aritia]...
 f 2b inc.: ... Bellumque hinc futurum prospiceret, Iam copias clam parauerat...
 des.: ... [Sexdec] im hominum milia sunt emissa: Que Turcos cum preda...

Ezen a töredéken is, akárcsak a másodikon, kétszer csak maiusculával (1b oldal, 6. és 24. sor), egyszer a nagy kezdőbetű kivételével minusculával szerepel II. Ulászló neve (2a oldal, 21. sor). Apjának, IV. Kázmérnak a nevét egyszer szintén maiusculával írta a scriptor (1a oldal, 7. sor), egyébként minusculával.

² JAKUBOVICH *i. m.* 1925. 27.

³ MOL, C 103.: Inventarsakten Grosswardeiner oder Varadolasser franziskaner Klöster. 18. csomó. Katalog.

A töredékek összehasonlító vizsgálata a következő képet mutatja: mindhárom fragmentum íróanyaga azonos minőségű és kikészítésű, eléggé vastag, sárgás színű pergamen. A fóliók mérete:

1. töredék
 - I. $252 \times 182 - 186$ mm
 - II. $256 - 258 \times 165 - 170$ mm
2. töredék
 - $235 - 237 \times 170 - 226$ mm
3. töredék
 - $234 - 238 \times 170 - 191$ mm

Az írástükör méretét az első fragmentum épsége folytán lemérhetjük: 230×130 mm. Mivel a második töredék első levelének felső és külső oldalmargója ép, a belső margó pedig mindhárom fragmentumnál 25 mm-es, következtetni tudunk a kézirat eredeti méretére: 316×225 mm. Punctatio nem található a hártványon. A sorok kijelölése vakvonalozással történt, a keretvonalak nyomai felfedezhetők az első töredék 2b és a harmadik 1a oldalán. Az első fragmentum 30 soros, a második és harmadik 26–26 soros, ugyanis a harmadik töredék éppúgy, mint a második egy negyedréte alakú könyvet borított, ezért az 1b és a 2a oldal, mely eredetileg a külső borító volt, eléggé megkopott, pecsétes, néhol olvashatatlan.

A töredékek írása egyenletes, kerek betűs, gondosan formált, merev ductusú textuales humanistica. Az angulus általában 90° szöget zár be az alappal, néha kissé balra dőlő. A betűk lazán illeszkednek egymáshoz. Egy kéz írása mindhárom fragmentum. Rövidítéseket az első töredékben még alig találunk, a másik kettőben viszont már igen gyakran. A két utóbbi, mint említettük, a IV. decasból származik, amelynek leírásakor a scriptor a pergamen szűkös volta és a szöveg terjedelme miatt valószínűleg takarékoskodott a rendelkezésre álló hellyel. A harmadik töredék is gyakran alkalmaz nagy kezdőbetűt; vessző helyett kettőspontot. Mindhárom fragmentumon azonos formájú vörös caput jel található (az első 1b és 2a, a második 2b és 1a és a harmadik 2b oldalán).

Összegezve az eddig leírtakat megállapítható, hogy a három kézirat kétség kívül egyetlen, szerényen díszített példány részét képezte. Jakubovich Emil az általa bemutatott két töredéket az első tisztázott példány darabjainak tartotta.^{3a} Megállapítását figyelembe véve a harmadik töredék kapcsán szeretnénk újra megvizsgálni, vajon valóban a korvina-példányból származnak-e a fragmentumok, vagy a XVI. századi másolatokból. Erre a kérdésre két XVI. századi könyvnyomtató véleménye és a belőlük levonható következtetések alapján keressük a választ. Brenner Márton az 1543-as baseli kiadás⁴ Révay Ferenc-hez intézett ajánlásában említi, hogy Istvánffy Pál Pécsen a birtokában levő másolatból elkészítette Bornemisza Ferenc székesfehérvári kanonok számára Bonfini története 30 könyvének újabb másolatát. A kiadó azonban nem a Bornemisza-féle, hanem az Istvánffy Pál tulajdonában lévő példány alapján nyomtatta ki a művet, melyben „sok kéz nyoma fedezhető föl, amiből arra következtetnek, hogy valami püspök parancsára lopva és töredékesen, titkon íratott le”⁵ — jegyezte meg Brenner.

Heltai Gáspár a *Chronica az Magyaroknac dolgairól* Kolozsvárott 1575-ben megjelent műve előszavában pedig így írt: „a könyv nem volt nyomtatva, hanem csak írva. És a püspökek annak utána ki ki mind magának meg iratta. De miért hogy a könyv nagy és

^{3a} JAKUBOVICH Emil: *Bonfini-kódextöredék a Magyar Nemzeti Múzeumban.* = MKsz 1919. 117. ill. JAKUBOVICH i. m. 1925. 20. 26–27.

⁴ RMK III. 344.; *Humanista történetírók.* Vál. és jegyz. ell. KULCSÁR Péter. Bp. 1977. Szépirod. K. 7–13.: Brenner Márton Révai Ferenchez, Bécs, 1543. szept. 1.

⁵ *Humanista*... i. m. 9., 12.

hosszú, restelték meg írni mind a könyvet. Ezért egyik egy részét írta, másik a másikat, harmadik az harmadikat...⁶

A két nyomdász tudósításából több dologra következtethetünk. Ha egy püspök (vagy más udvari ember) parancsára történt a másolás, terve vagy az volt, hogy a saját magán-könyvtárát gyarapítsa vele, vagy pedig hogy külföldön kiadja. Ha több püspök másoltatta le a kódexet, szintén kétféle megfontolás vezethette őket: egymás példányáról ki-ki kiegészítetteti a sajátját, ill. hogy kiadják külföldön. Ez utóbbi szándék azért nem lehetetlen, mert éppen a másolati példányok mutatják, milyen nagy volt az érdeklődés a magyar és külhoni humanisták⁷ részéről a hazai történelmet 1495-ig összefoglaló mű iránt.

Mind magánhasználat, mind kiadási szándék esetén célszerűtlen és fölösleges lett volna nemes és költséges íróanyag használata, mert a négy és fél decasra, azaz 45 könyvre terjedő eredeti korvina **kézirat** Jakubovich számításai⁸ szerint négy, körülbelül egyenlő vastagságú: 495; 552; 546; 472·5 lapnyi terjedelmű kötetet tett ki. Ez a mennyiség pedig mindkét, előbb említett másolatási cél esetén kizárja a pergament, s inkább a papír felhasználását valószínűsíti. Kevesen engedhették meg maguknak Magyarországon, hogy ilyen nagy terjedelmű művet hártýára másoltassanak. A pergamen igen drága, legfeljebb egy-egy kötetet, vagy privilegiális okleveleket írtak rá. II. Ulászló udvarában sem készült Bonfini munkáján kívül más pergamenre írt korvina, csak egy templomi szerkönyv és a király testvére, Zsigmond herceg számára egy imakönyv.⁹ A Budai Krónika családjába tartozó, történeti forrásaink között számon tartott XV. századi keletkezésű Dubniczi Krónika íróanyaga sem pergamen, hanem papír, éppúgy, mint a valószínűleg ugyanabból a százból származó Pozsonyi Krónikáé. Tudjuk, az elszegényedő budai udvar helyett a főpapok ápták a könyvgyűjtés nemes szenvedélyét, s az anyagi áldozattól sem riadtak vissza. Az is lehetséges, hogy az egykori királyi másolóműhely scriptorainak egy részét — a királyi kancellárián kívül — ők foglalkoztatták.¹⁰ Az azonban nem valószínű, hogy előbb titkon lemásoltatták Budán a Magyarok történetét papírra, majd pedig saját rezidenciájukban pergamenre. Valószínűbb, hogy a korvináról leírt szöveget eredetileg is papírra vetették, s arról már nem készült pergamen-, legfeljebb újabb papírmásolat.¹¹

A XVI. századi másolatokat látva Brenner és Heltai azt a következtetést vonták le, hogy szövegüket nem egyetlen és azonos íródeák írta le — túlságosan sokáig tartott volna —, hanem többen fogtak hozzá a munkához. Tehették ezt annál inkább, mivel a mű — Jakubovich számítását elfogadva — valószínűleg több kötetes volt, így a másolás párhuzamosan is folytatható. Ha a három fragmentum azonos lenne a XVI. századi másolatok valamelyikével, az azt jelentené, hogy kéziratainkban több kéz írását kellene fölfedeznünk. Töredékeink ezt a lehetőséget kizárják, mert — mint már említettük — egyetlen kéztől származnak.

Ha a titkos másolás hipotézise helytálló, akkor szükségszerűen jelentkezik a gyorsaság igénye. E követelménynek viszont a kurzív írás sokkal inkább megfelelt, mint bármelyik

⁶ RMK I. 118.

⁷ *Bohuslaus Hassensteinus, baro a Lobkovicz: Epistolae.* Ed. A. POTUČEK. Bp. MCMIVL. Egyet. ny. 55 — 56.: 54. levél (1499. szept. 14.); Johann Cuspinianus Briefwechsel. Hrsg. H. Ankwitz v. KLEEHOVEN. München. 1933. 44 — 45.: 22. levél (1513 ápr. vége).

⁸ JAKUBOVICH *i. m.* 1925. 23 — 24.

⁹ CSAPODI Csaba: *The Corvinian Library. History and stock.* Bp. 1973. Akad. K. 69 — 71.; ENGEL, Johann Christian: *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. I. Theil.* Halle, 1797. 91. 94. 122. 169. 172, ill. 112.; Zsigmond lengyel herceg budai számításai (1500 — 1502. 1505.) Közzéteszi DRÉVÉKY Adorján. Bp. 1914. 49. 66. 111. 142. 153.

¹⁰ vö. CSAPODI *i. m.* 70.

¹¹ Ilyen másolatról készült másolatnak tekinthető a Brenner ajánlásában említett Bornemisza-féle példány, vö. 4. jegyzet.

könyvírás — jelen esetben a textualis humanistica —, hiszen az előbbi írástípust éppen az írásbeli teendők megnövekedése, s ezáltal a gyorsaság iránti igény alakította ki. A tetszetős okfejtések ellentmondani látszik maga az íróanyag: a megfelelően kikészített pergamenre ugyanis könnyebb volt írni, mint a sokszor szálkás rongypapírra. A másoltatók azonban nyilván tisztában voltak azzal, hogy a másolás célja és költségei szempontjából még mindig olcsóbb megoldás jobb minőségű papírt vásárolni, mint azonos mennyiségű pergament. A fennmaradt lengyelországi másolat is papírra készült, írása XVI. századi kurzív írás, szintén több kéz munkája. Korábban Tadeusz Czaki Poryck-i könyvtárában volt. Ezt a gyűjteményt 1818-ban megvásárolta Adam Jerzy Czartoryski, s így a Pula-wyban lévő gyűjteménybe került a mű, mely az első három decas 10–10 könyvét tartalmazza.¹² Az első oldalon a következő bejegyzés szerepel: „Ex dono illustris Wierzbowski”. Az egykori, de nem az első possessor valószínűleg Stefan Wierzbowski (1620–1687) gniezno-i érsek lehetett,¹³ a kézirat korábbi tulajdonosait nem ismerjük.

A három fragmentum tehát nagysága, íróanyaga, szövegelhelyezése, írása, díszítése és annak alapján, hogy egyetlen kéztől származik, a Corvina részére készült másolat kell hogy legyen, nem pedig a nyomtatott kiadások alapjául szolgáló kéziratok része. A maiusculás névírásnak is, mint a tisztelet és hódolat jelének, csak egy, az éppen uralkodó király számára készült példányban van értelme. II. Ulászló számadáskönyvei alapján megállapítható, hogy az 1494/1495-ös években kezdték el tisztázni Bonfini kéziratot művét a Corvina-gyűjtemény számára.¹⁴ A másolás befejezése után kapott János scriptor címeres nemeslevelet.¹⁵ Jóllehet az oklevél másolatai nem tüntetik fel a dátumot, mégis következtethetünk kiadásának évkörére. Már Décsényi Gyula felhívta a figyelmet arra, hogy a diploma felirata Bonfini közbenjárására utal,¹⁶ ő azonban 1503 tavaszán elhunyt, így az oklevél kiállítása 1496–1503 közé tehető. Egy másik adat segítségével ez az évkör tovább szűkíthető. Lobkowitz Bohuslav 1499. szept. 14-én¹⁷ megpróbálta kölcsönkérni az eredeti példányt. Ez azt jelenti, hogy akkorra már elkészülhetett, s az oklevél kiadása is kb. erre az időpontra esik.

¹² „Kronika wegierska Antoniego Bonfiniusza do r. 1463.” A kézirat a Biblioteka Czartoryskich w Krakowie kéziratgyűjteményének tulajdonában van. Jelzete: Czart. 1415. ill. OSZK, Kzt. FM 1/2992.; Sárospatakon is őriznek egy XVIII. századi kivonatos, nem teljes másolatot, vö. Tiszáninneni Ref. Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, Kézirattár 686. ill. MTA, Mf. A 3218/1.; A lengyelországi példány XVI. századi keletkezését nemcsak az írás paleográfiai vizsgálata, hanem a vízjelek is megerősítik. Bár az eredeti kézirat nem volt a kezünkben, a Muzeum Narodowe w Krakowie elküldte a kéziratban szereplő három filigrán fényképét. 1. kéz nyitott ujjakkal, a középső ujj fölött háromágú korona rajza. Motívuma hasonló Briquet III/10894. ábrához = Tulle 1516; Toulouse 1516/17; Limoges 1521; Montauban 1523; Navarreinx 1543; 2. kalap (chapeau), alatta P betű rajza, vö. Briquet I/3447. = Verona 1515.; 3. kétkarú mérleg csillaggal, vö. Piccard V. köt. VI. rész. 30-as ábra: Landau (Pfalz) 1512; 33-as ábra: Magerbach 1515. A méretbeli 0,1–1,5 mm-es eltérések a felvételek pontatlanságából is eredhetnek. A vízjelek alapján a XVI. sz. tizes-húszas éveire datálható papírokra vagy még a korvina-példányról, vagy az arról készült másolatról készülhetett a lengyelországi változat, s nem a nyomtatott kötetekről.

¹³ A Muzeum Narodowe w Krakowie szíves közlése.

¹⁴ Vö. 9. jegyzet, ENGEL i. m.

¹⁵ Nemesítő oklevele teljes, ill. részleges szövegét közlő lelőhelyek a következők: Décsényi Gyula: *Bonfini másolójának címeres levele*. = MKsz 1891. 264–267.; Décsényi Gyula: II. Ulászló korabeli címeres levelek. = Turul, 1891. IX. köt. 57–67.; Tóth László: *Analecta Bonfiniana*. = Turul, 1929. 56–60.; WAGNER, Carolus: *Analecta Scepusii. Pars II*. 113–114.; Egyetemi Kvt., Kzt. Collectio Prayana XVI. köt. 264–265., ill. XXV. köt. 118.; MOL, C 509. Oláh Miklós formuláskönyve. Matica Slovenska, Jászó. 99rv.; MOL, C 1603/4. Cocavinus Mátyás formuláskönyve. 1567. 15rv.

¹⁶ Décsényi i. m. 1891. 267.; Tóth i. m. 1929. 58.

¹⁷ L. 7. jegyzet.

A továbbiakban szeretnénk néhány támpontot adni annak a problémának a tisztázására, hogy mikor keletkezhettek a másolati példányok, ill. kik lehettek az első possessorok.

Úgy gondoljuk, hogy Bonfini műve a másolás időpontjában még a Corvina könyvállományába tartozhatott. Nem valószínű ugyanis, hogy II. Ulászló, miután költséget nem kímélve letisztáztatta könyvtára számára a kéziratot akár ajándékozás, akár kölcsönzés¹⁸ révén tulajdonolt volna rajta. A királyi udvar részéről valószínűleg nem merült fel igény a mű kiadására sem. Hiszen minden mecénás és humanista nemcsak értékes, hanem egyedi darabok megszerzésére és őrzésére törekedett.¹⁹ Az is közismert, hogy a kincstár sokszor még a királyi udvar kiadásait sem tudta fedezni. Elképzelhetetlen tehát, hogy az értékes pergamen példánnyal már rendelkező uralkodó a nyomtatás mecénási költségeit magára vállalta volna. Inkább az a természetes, hogy a példány becsességét megőrzendő, nem adott volna engedélyt sem a másolásra, sem a nyomtatásra, s ez Brenner és Heltai idézett véleményét — a titkos másolást — támasztja alá. Minthogy a korvina 1499 körülre elkészülhetett, a XVI. századi másolatok legkorábbi keletkezési időpontját is ettől az évtől számíthatjuk. Cuspinianus 1513 április végén kelt levelében²⁰ hívta fel Miksa császár figyelmét Bonfini történetére, megemlítve, hogy Magyarország királyának könyvtárában megvan a mű öt decasa. Óvatosan megkockáztatjuk azt a föltevést, hogy 1526-ig ott is maradt, nem ajándékozták el, és nem tulajdonították el. Ahhoz, hogy a másolásnak a fentebbi adatokkal jelzett évkörét szorosabbra vonhassuk, foglalkoznunk kell az első possessorok személyével, és meg kell vizsgálnunk, kiknek nyílt alkalm a mű-, ill. kézirat-beszerzés e forrásának igénybevételére.

A korábbi kutatási eredmények azt mutatják, hogy nem a *Rerum Ungaricarum decades* példánya volt az egyetlen olyan korvina, melyet valamely udvari tisztségviselő parancsára leírtak, s nyilván azok a kéziratok is Ulászló tudta és engedélye nélkül készültek. A humanista Johannes Schlehta, II. Ulászló budai udvari kancelláriájának cseh alkalmazottja pl. 1498 táján másoltatta le Celtis Konrád számára Celtis notariusával a Corvina Ptolemaeus-kódexét papírra, néhány közbefűzött hártyalappal.²¹ Lobkowitz ugyancsak Schlechtához fordult idézett 1499-es levelében. Teljesítette-e a kérést a cseh humanista, vagy lemásoltatta-e valamelyik kódexet, nem tudjuk.

Egy másik adat szerint Antonio Surriano, aki 1512–1516 között Velence követeként működött II. Ulászló udvarában, szintén másolt, ill. másoltatott 1513–1514 folyamán egy — öt különböző munkát tartalmazó — korvinát a könyvtárból. E papírkódex írása szintén cursiva currens, ill. cursiva textualis formata.²²

Velence későbbi követének, Lorenzo Orionak titkára, Francesco Massaro, 1520 májusában Budán kelt levelében a Corvinában végzett bűvárkodása eredményéről és esetleges szándékáról így számolt be a doge titkárának: „Ráakadtam sikeresen egy igen régi longo-

¹⁸ A Corvina más darabjainak sorsával kapcsolatban l. CSAPODI i. m. 60–61., ill. Bibliotheca Corviniana. Bp. 1981. Magyar Helikon-Corvina. 29., 31., 37., 39–44. stb. tételeket.; FÖGEL József: *II. Lajos udvartartása 1516–1526*. Bp. 1917. 88–89., 92–93.; Bohuslaus HASENSTEINUS i. m. 54. és 59. levél stb.

¹⁹ Ismeretes, hogy II. Ulászló is tett kísérletet az Itáliában maradt korvinák visszaszerzésére, vö. KUMOROVITZ L. Bernát: *II. Ulászló levélváltása Firenzével a Mátyás halála után oltrekedt Corvinák ügyében*. = MKsz 1956. 294–296.; FÖGEL József: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. Bp. 1913. 102. — Ugyanakkor a meglevő állományt nem gondozták kellőképpen, vö. CSAPODI i. m. 60–61.

²⁰ L. 7. jegyzet.

²¹ ÁBEL Jenő: *Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság*. Bp. 1880. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből VIII. 8.) 95., 98., 101., 117., 119.

²² FRANKÓI Vilmos: *A Korvina-könyvtárban másolt kéziratok Emich Gusztáv gyűjteményében*. = MKsz 1901. 337–348.; OSZK, Kézirattár. Cod. Lat. 371.

bárd írású Vergiliusra, meg más műveire Aelianusnak, Gaza Theodor fordításában. Nem tudom, megjelentek-e már ezek nyomtatásban. Ha nem, akkor lekörmölöm őket.”²³

A Magyarok története esetében azonban nem valószínű, hogy a leírás gondolata külföldi tisztségviselőtől eredt, hiszen a XVI. században még meglévő másolati példányok magyar tulajdonban voltak. A mű tárgya inkább a magyar kezdeményezést sugallja,²⁴ s elfogadhatóbbnak látszik Brenner és Heltai közlése, amennyiben a püspök(ök) alatt — akik között számos külhoni volt — magyar származásút értettek. A korabeli magyarországi másolatok, melyekből, úgy tűnik, egy sem maradt fenn, részben egyházi, részben világi tulajdonból kerültek a nyomdába. A XVI. századi kiadások gondozói megemlítték az 1526 utáni possessorok nevét: Istvánffy Pál (első három decas); Révay János (negyedik decas tíz könyve); Csáky Mihály (negyedik decas hat könyve); Forgách Ferenc (ötödik decas öt könyve),²⁵ de őket nem tekinthetjük első tulajdonosnak. Olyan személyeket kell keresnünk, akik II. Ulászló vagy II. Lajos közvetlen környezetéhez tartozhattak, ill. valamilyen fontos udvari állást töltöttek be, gondoljunk csak Schlechtára vagy Surrianora. Másképp elég nehezen juthattak volna hozzá huzamosabb időn át ehhez a — többenél talán nagyobb becsben tartott — korvinához.

Mind Brenner, mind Heltai püspököt jelölt meg kezdeményezőként. Ha ezen a nyomon indulunk el, a possessor családok közül Csáky Mihály ősei között találunk egy püspököt: Csáky (V.) Miklóst,²⁶ aki 1495–1498 között a paduai egyetemen tanult. Előbb szerémi, majd csanádi püspök lett, s kortársai is elismerték klasszikus műveltségét, érdemeit a tudományok és művészetek pártolásában. Tagja volt a Velencén keresztül Magyarországra érkező Anne de Foix magyar kíséretének, ekkor dedikálta neki egykori paduai tanára, Matthaeus Andronicus Tragurinus, II. Ulászló házasságkötése alkalmából írt művét.²⁷ Az udvarban főként a cseh humanistákkal barátkozott, elképzelhető tehát, hogy Schlechta Celtisnek tett korábbi gesztusa nem maradt előtte ismeretlen, s esetleg hasonló gondolatra serkentette. Magyar lévén kézenfekvőnek látszik, hogy Bonfini műve másoltatására (esetleg kiadására) gondolt, annak ellenére, hogy a magyar és olasz humanisták Janus Pannonius szellemi hagyatékán kívül nem a magyar, ill. a magyar vonatkozású művek, hanem inkább az ókori szerzők munkáinak kiadását szorgalmazták. A történetíró személye és a mű tárgya azonban — kiadása esetén — mindkét nemzet hírnevét öregbítette volna. Csáky, mint sok más magyar humanista és mecénás, valószínűleg kapcsolatban állt néhány itáliai nyomdással. A királyné kíséretében nyilván ő is megtekintette Aldus Manutius nyomdáját, a másik helybeli könyvkiadót, Bernardino Vitalit, személyesen is ismerhette, hiszen Tragurinus nászdala nála jelent meg.²⁸

Ha nem ragaszkodunk feltétlenül egyházi személyhez, akkor világi kezdeményezőt kell találnunk. Itt elsősorban a királyi gyermekek környezete keltheti fel figyelmünket, mert szinte elképzelhetetlen, hogy — különösen a herceg tanulmányaiban — ne kapott volna

²³ FÓGEL: *II. Lajos* i. m. 89., ill. Magyar Történelmi Társulat 1878. 168–172.

²⁴ Természetesen azt nem lehet kizárni, hogy idegenek számára is készültek másolatok, erre utal a Tricesius-féle és a még ma is meglévő lengyelországi példány. Andreas Tricesius lengyel humanista birtokában megvolt az ötödik decas öt könyve, vö. JAKUBOVICH *i. m.* 1919. 112–113.; Verancsics Antal — Pesti Gáspárhoz, Krakó, 1549 nov. 10. (ill. nov. 2.) = *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores. IX. köt. Verancsics összes munkái. VI. köt. 352–354.*; ill. személyére: *Bibliografia Polska. Összeáll. Stanisław ESTREICHER. Kraków, 1936. 31. köt. 361–372.*

²⁵ JAKUBOVICH *i. m.* 1919. 112–113.; 1925. 25–26.

²⁶ NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1857–1868. II. köt. 76–77. 87.*; JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi püspökség története. (1500–1552). VI. köt. Makó, 1947. 32–33.*; FÓGEL: *II. Ulászló* i. m. 85.

²⁷ GERÉZDI Rabán: *Aldus Manutius magyar barátai.* = MKsz 1945. 58.

²⁸ GERÉZDI *i. m.* 58.; OSZK, RRT. App. Hung. 63.

helyet a magyar történelem. Ennek pedig legfrissebb, a legutóbbi időkig terjedő és jeles humanista szerzőtől származó összefoglalása éppen Bonfini műve volt. Lehetséges azonban, hogy ezt a kódexet nemcsak a korvina-készíttető Ulászló személye, hanem a királyfi későbbi nevelése szempontjából is gondosabban őrizték, s ezért azok férhettek hozzá könnyebben, akik valamilyen fontos udvari tisztséget töltöttek be. Újra szemügyre véve a possessor családok őseit, kisasszonyfalvi Istvánffy (II.) István vonja magára figyelmünket, akit — unokája, a történetíró szerint — II. Ulászló 1508-ban, miután Lajost megkoronáztatta és gyermekei számára külön udvartartást rendezett be, az ott szolgálatot teljesítők fejévé (praefectus ministrorum) tett.²⁹ Uralkodója kegye és saját érdemei — elsősorban vitézsége, hűsége és megbízhatósága — folytán tehát bizalmi állást töltött be. Ő maga ugyan nem tollal, hanem karddal, ésszel és rátermettséggel szolgált hazáját és családját felemelkedését, de ne felejtjük el, hogy a kor szokása szerint a nagybirtokos familiákat nemcsak a birtokszerzésben, ill. a házassági politikában illet követni, hanem a tudományok és művészetek művelésében, vagy pártolásában is. Ez utóbbi körébe tartozott a könyv- és kéziratgyűjtés. Azt is tudjuk, hogy fiai közül Pált már gyermekkorától papnak szánta, és végrendeletében külön gondoskodott tanulmányi költségeiről.

Csáky Miklós hagyatékából lehetséges, hogy testvére, (V.) László birtokába jutott a másolat egy része, s tőle örökölhette unokája, (VI.) Mihály, gyulafehérvári kanonok, Szapolyai János kancellárja.³⁰

Istvánffy örököse fia, Pál lett, aki apja kívánságának megfelelően több évet töltött a paduai és bolognai egyetemen.³¹ Jeles jogtudós volt, képességeit az uralkodó is elismerte, 1549-től királyi tanácsosként működött.³²

Révay (II.) Jánoshoz szintén apjától, (I.) Ferenctől³³ kerülhetett a kézirat, aki Báthory István nádor titkáráként bejáratos lehetett az udvarba. A IV. decast mégsem akkor szerezhetette, hanem valószínűleg 1543 után, mert ha már előbb is rendelkezik vele, Brenner nemcsak az első három tizedet, hanem mind a négyet kiadta volna.³⁴ 1550 körül már a tulajdonában lehetett a példány.³⁵ Istvánffy (II.) Istvánhoz hasonló típusú és koncepciójú egyéniség lévén, a kéziratgyűjtés hozzátartozott családját tekintélyének emeléséhez. Mintha csak erre utalt volna Hadritius György protonotarius a nádorhoz 1637. szept. 26-án kelt jelentésében, melyben Révay (V.) Ferencnek özv. Révay Pálné ellenében vitt peréről számolt be, s a könyvekkel kapcsolatban a következőket írta: „sokat azok közül, az Révay familiának elei még az budai bibliothecából hoztak volt ki magokkal...”³⁶

Forgách (III.) Ferenc váradi püspök, történetíró, kétféleképpen is hozzájuthatott a kéziratához. Nagypapja, (I.) Gergely és annak testvére, (III.) Péter, nyitrai és barsi főispánok, II. Ulászló hívei, gyakorta megfordultak az udvarban. Fiaik szintén jelentős tisz-

²⁹ HOLUB József: *A Kisasszonyfalvi Istvánffy-család*. = Turul, 1909. 114–115, 118–119.; FÓGEL: *II. Ulászló i. m.* 41.; [ISTVÁNFY Miklós] Istvánffy Nicolaus: *Historia regni Hungariae* . . . libris XXXIV. Viennae-Pragae-Tergesti, MDCCCLVIII. 36.; BERLÁSZ Jenő: *Újabb információk Istvánffy Miklós tékájáról. Erdélyi analekták 1598-ból. — A zágrábi Corvina-kódex*. = OSZK Évkönyv, 1972. 242.

³⁰ NAGY I. i. m. II. köt. 76–77, 87.

³¹ *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. (1264–1864).* Összeállított és közreadja VERESS Endre. Bp. 1915. 26–27.

³² HOLUB i. m. 118–119.

³³ NAGY I. i. m. IX. köt. 696, 709–712.

³⁴ Vö. 4. jegyzet.

³⁵ Vö. „Révay Ferencnek Verancsics Antal” Bécs, 1550 márc. 5. = *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores X. köt. Verancsics összes munkái. VII. köt.* 45–46.

³⁶ THALLÓCZY Lajos: *Egy XVII. századbeli adat Corvin-codexekről*. = MKsz 1877. 352.; MEDNYÁNSZKY Dénes: *Révay Ferenc szklabinai könyvtára 1651-ben*. = MKsz 1881. 336–345., ill. 339.

ségeket töltöttek be. Péter fia, (II.) Ferenc, főpohárnok, Mária királyné kamarása és kísérője, Gergely fia, (I.) Zsigmond pedig kamarás, majd királyi kincstárnok volt.³⁷ A történetíró tehát vagy nagyapja, vagy apja, Zsigmond révén juthatott a másolathoz. Elképzelhető az is, hogy unokatestvére, (V.) Péter felesége: Gersei Pethő Orsolya révén sikerült megszereznie, amennyiben ez utóbbi nagyapját az első possessorok közé számíttuk. Gersei Pethő (II.) János 1507-ben II. Ulászlótól címerbővítő oklevelet kapott. Az érdemfelsoroló részben elmondja a király, hogy kedvelt híve korábban Anna királyné udvarmestere (magister curiae) volt, most pedig gyermekei udvarmesterévé nevezi ki, mivel senki sem alkalmasabb nála erre a tisztségre.³⁸ Pethő, akárcsak Istvánffy, a trónörökös közvetlen környezetéhez tartozott.

Feltételezve, hogy valóban Csákyhoz és Istvánffyhoz (esetleg másokhoz) kapcsolódik a másoltatás, az említett 1499, ill. 1526 közötti időhatár még tovább szűkíthető. Csáky 1499-ben még szerémi, 1500-ban már csanádi püspök volt,³⁹ s kb. ettől az időtől tartózkodott a budai udvarban. Istvánffy 1508-ban lett praefectus, s 1516/1517 körül már nem volt az élők sorában. Csáky még korábban, 1514-ben meghalt.⁴⁰ Így a másolás ideje 1508–1513/1514 körülré lenne tehető. A feltételezett két kezdeményező halála az esetleges kiadást is meghiúsította. 1515-ben Aldus Manutius is elhunyt, Csáky olasz nyomdász ismerősei közül a híresebb és tekintélyesebb. A felgyorsuló történelmi események aztán a megvalósításnak még a gondolatát is elsodorhatták. Aktualitása — immár nem a humanista érdeklődés, hanem a nemzet erősítése és az európai közvélemény fölrázása szempontjából — 1541 után olyan parancsoló szükségszerűséggel jelentkezett, hogy a kiadás nem késleltetett tovább.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a XVI. századi másolatok léte a könyvnyomtatók tanúsága szerint kétség kívül bizonyított, ugyanígy az egykori possessorok személye is. Ezekből az adatokból kiindulva kíséreltünk meg mind az első tulajdonosok, mind a másolás idejének kérdőjelekkel tarkított történetére választ keresni. Természetesen mindkettővel kapcsolatban még további kutatásra van szükség, ez vonatkozik a korvina-kódex sorsára, a lengyelországi példányok keletkezésére és ez utóbbiaknak a magyar kéziratokkal való esetleges összefüggésére is.

Nem látszik kérdésesnek viszont a három megmaradt töredék hiteles korvina volta, melyek sorsukban példázzák a Magyarok történetét.

FÜLEP KATALIN

Az eltűnt csepregi Mihálykó-imádságoskönyv és egy eddig ismeretlen csepregi Salamon és Markalf-kiadás töredékei. 1606-ban Grácban jelent meg Pázmány Péter imádságoskönyve,¹ amelynek anyagát Mihálykó János eperjesi evangélikus prédikátor jelentősen felhasználta az evangélikus egyház céljaira összeállított azonos műfajú munkájában. Mindkét imádságoskönyv messzemenően kielégítette a kor gyakorlati vallásos szükségle-

³⁷ NAGY I. i. m. IV. köt. 201, 203, 211–212.; FÖGEL: II. Ulászló i. m. 68.; FÖGEL: II. Lajos i. m. 25.; BÁRTFAI SZABÓ László: *A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom, 1910. 156–160.

³⁸ NAGY I. i. m. IX. köt. 259, 262–264.; FÖGEL: II. Ulászló i. m. 41.; Egyetemi Könyvtár, Kzt. Kapr. B. 3. D III/128–132. p.

³⁹ FÖGEL: II. Ulászló i. m. 85.

⁴⁰ JUHÁSZ i. m. 34. 36–37.

¹ *Keresztényi imádságos könyv*. — SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár* (=RMK). I–III. Bp. 1879–1898. I. 403. — *Régi magyarországi nyomtatványok* (=RMNY). I–II. Szerk.: BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla. Bp. 1971–1983. 94^r.

teit, s így igen népszerű lett. Mihálykó Jánosnak a *Keresztyéni istenes és ájtatos (áhitatos) imádságok* című munkája hatszor jelent meg bő három évtized alatt. Magyarországi könyvtárakban mégis alig akad példány belőle.

1609-ben Bártfán készült a mű első kiadása, amelyből csupán Martinban, Sárospatakon és töredékként az Országos Széchényi Könyvtárban van egy-egy példány.² A múlt század végén Szabó Károly csupán irodalmi utalás alapján vette számba a Bártfán megjelent evangélikus imádságoskönyvet,³ miután Pázmány Péter említett munkája 1610. évi második kiadásának előszavában a következőket olvasta: „Az elmúlt esztendőben egy csekély indulattal elragadtatott eperjesi prédikátor, maga nevével, nagy részét kinyomtatá Bártfán az előbbi imádságos könyvecskének.”⁴

A mű következő két kiadásáról Szabó Károlynak tudomása sem volt. A lőcsei Brewer-nyomdában 1629-ben megjelent Mihálykó-imádságoskönyv egyetlen ma ismert példánya ugyanis csak az utóbbi évtizedekben került a híres Zay-könyvtárból Martinba.⁵ Ennek a kis kötetnek az előszava alapján állapította meg Ján Čaplovič, hogy a Thurzó Imréné Nyáry Krisztinához intézett ajánlás nem az 1629. évi kiadáshoz íródhatott, mert Nyáry Krisztina 1624-től Eszterházy Miklós felesége volt. Így jutott Ján Čaplovič arra a következtetésre, hogy léteznie kellett egy korábbi, 1620 körüli lőcsei kiadásnak.⁶

1630-ban Farkas Imre csepregi nyomdája adta közre Mihálykó János imádságos- és énekeskönyvét. Ez a csepregi kiadás a második világháború végéig megvolt Sárospatakon,⁷ azóta nyoma veszett. Az 1640. évi bártfai kiadásból Kolozsvárott, az 1642-ben Lőcsén nyomtatott Mihálykó-kiadványból pedig az Országos Széchényi Könyvtárban,⁸ illetve Sárospatakon maradt fenn egy-egy példány.⁹ Ez utóbbiban Brewer Lőrinc könyvnyomtató 1642-re változtatta ugyan az ajánlás dátumát, de a címzett továbbra is Thurzó Imréné Nyáry Krisztina. Az ajánló sorok szerint azért kellett újra kinyomtatni a művet, mert belőle „már csak egy exemplár sem találtatnék.”

Csaknem ugyanez érvényes ma is Mihálykó János imádságoskönyvére: hat kiadásából ugyanis Magyarországon csupán két példány és egy töredék maradt fenn. Ezért érdemes figyelmet, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban nemrég előkerült egy kisebb töredék a mű 1630. évi csepregi kiadásából, amelyről az egyetlen sárospataki példány eltűnése óta kizárólag Szabó Károly leírása tájékoztat.¹⁰

A töredék nem a csepregi kiadás valamelyik példányából való, hanem két fel nem használt ívből áll. Mindkét ív két példányban került elő s valamennyi ívnek egynegyedét a könyvkötő levágta. Az első íven az I⁴ és I⁵ szignatúrájú, 12° nagyságú levél (a 103–106. számozott lap) teljes szövege, valamint az azonos ívre nyomtatott 97–98. és 111–112. számozott lap szövegének mintegy a fele maradt fenn. A második íven a K¹ és K⁴ szignatúrájú levél (a 113–114. és 119–120. számozott lap) teljes szövege, valamint az azonos ívre nyomott két további levél utolsó hat-hat sora olvasható. Valamennyi lapot három oldalról egyetlen körzetből összeállított keret övezi; a fűzés mellett nincs keretléc a szöveg-tűkőr mellett. A szemben levő oldalpárokon a kurzívval szedett „Szép Ahétatos Könyör-géfec” fejcím olvasható. E műfaji meghatározás segítségével előbb Pázmány Péter

² RMNY 976. — Jelzete az Országos Széchényi Könyvtárban: RMK. I. 413a.

³ RMK. I. 1789.

⁴ RMK. I. 424); (5 rektó lev. — RMNY 1003. — INCZE Gábor: *A magyar református imádság a XVI. és XVII. században*. Debrecen, 1931. 126.

⁵ ČAPLOVIČ, Ján: *Bibliografija tlači vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel 1*. Martin, 1972. 786. — RMNY 1442.

⁶ ČAPLOVIČ 756. — RMNY 1229.

⁷ RMK. I. 591. — RMNY 1459.

⁸ RMK. I. 699.

⁹ RMK. I. 727.

¹⁰ RMK. I. 591.

zama. merbe. mde.
 nekben szp galma. on müt.
 kálkodgyam. vdván, nem
 csac hogy rövid. lóm vagy on
 és az után nem munkálkodha-
 tom, de enne fölötte, hogy
 dieső-

O H I E S V S, A N
 loknac igaz szabadság.
 gyönyörűségnek Paradics m
 kerre, emlékezzél meg afeül
 az bánatról és rettegetről, mi-
 dőn az te ellenségedről, nem
 külbőlben

120 *Szép Abtatis*
 máságoknak belső részeit, az
 mi válságunkért meg halál.
 Ezért az drágálatos kimulását
 kérlek téged szenteknek Ki-
 rályja, erőtless meg engem,
 az ördög, világ, test, és vér cü-
 sákodási, és inceskedési ellen,
 hogy meg halván az testnek,
 tenéked éllyec, és ki mulásom-
 nac utolsó óráján fogad ma-
 gadhoz az te hozzád menen-
 dő szarándoc és számkiveter.
 lelkemet, Amen. Mi Atyánc
 ki vagy &c.

XII.

O H I E S V S, igaz és
 gyűmölcsös szőlőc. Em-
 lékezzél

Könyörgések. 111
 idvőségünket, gyűmölcsöt
 kérünk az mi szivünknek is
 kívánságát minden tökéletes
 jóságos cselekedetekre, és az
 testi kívánságoknak szomjusá-
 gát, ez világi gyönyörködés-
 nek lángját hidegiesed és ocs-
 meg bennűnc, Amen.
 Mi Atyánc &c.

VII.

O H J E S V S, szívünknek
 édesflege, és lelkünknek meg-
 mondhatatlan vigasztága, az: e-
 czetnek és epének keferő voltáért,
 melyet mi éreztünk meg kőszoltál,
 halálunc óráján enged nekünk az
 te szent testednek és vérednek mé-
 K to

imádságoskönyvében bukkantunk azonos szövegrészletekre, majd a műve másodlagos felhasználására utaló megjegyzése alapján kezdtünk nyomozni Mihálykó János evangéli-
 kus imádságoskönyve után. Szövegösszevetéseink során beigazolódott, hogy a töredéke-
 ken fennmaradt, római számokkal ellátott imádságok azonosak a Mihálykó által össze-
 állított evangélikus imádságos- és énekeskönyv megfelelő szövegrészleteivel. Arra is fény
 derült azonban, hogy a töredékek nem az eredetiben rendelkezésünkre álló 1642. évi lőcsei

MARKALFITT VITETIC
az Salamon Király eleibe, az ő Felel-
getel egyetembe, Policana aszfizon-
nyal.

Mikoron űlne Salamon Ki-
rály az ő Attyánac Da-
vid Királynac székiben,
tellyes leven bölcseség-
gel és gazdagfagockal,
Lata egy neminen ű em-
bert nap kelet felől jöni
kincc neue vala Markal. Ki tekenetre
rut é iszonyu ember vala, de mind az által
vala igen ekeffen szollo.

Az ő Felelgeis Policana nevű aszfio-
ny vele vala, mely igen ekeffen rut és pa-
rasze aszfiohy allat vala.

Mikoron azért Salamon Király mind
ketűc eleibe vitette volna, allanac vala ő
eleibe ketten egy más szcmeben nezeven.

MARKALF ALLAPATTYA.

VALA penig Markalf rövid allaparu
ember

A feneitől tol tartya, gyakran a te-
teiből.

Salamon.

Minden allat az ő természetire haylan-
do, és rater.

Markalf.

A mely abroszt igen el viselne, és
sze valic, és csöpné.

Salamon.

Az igaz Biro á mit err, azt szollya.

Markalf.

Az mely Páspőc fölötte, halgato, vegn
ayton aloya tetetic,

Salamon.

A tenito mestert tisztességben kel tarti
ni, és folni kel az ő veszfzetül.

Markalf.

A ki az ő birajanac posaiat törölgeti,
az ő szamarkaiac szokra rapogatni és tör-
sölni.

Salamon.

Az erős hatalmas ember ellen, és az
lyo viz ellenne törekedgyel:

Markalf.

Az erős Sas meg szokra mélyez, és
nyuzni az egyéb madarakat.

Salamon.

kiadásból, illetve a csupán mikrofilmen tanulmányozható 1640. évi bártfai kiadásból
valók.¹¹ A fennmaradt szövegrészletek ortográfiai és tipográfiai sajátosságai alapján arra
következtethettünk, hogy a két csonka ívnyi töredék az elveszett csepregi kiadáshoz
készülhetett. E feltevés igazolására vezetett a betűtípusok összehasonlítása, melynek
eredményeként megállapíthattuk, hogy a keretdíszként alkalmazott körzet és a felhasznált
valamennyi betűtípus azonos formában fordul elő Farkas Imre 1630. évre kiadott kalen-
dáriumban.¹² Bár a két csonka ívnyi töredék nem pótolhatja az egykor Sárospatakon
meglevő csepregi kiadványt, mégis öröndetes, hogy ma már legalább némi fogalmat
alkothatunk Mihálykó János imádságos- és énekeskönyvének a csepregi Farkas-nyomdá-
ban megjelent 1630. évi kiadásáról.

A csepregi kiadvány töredékei ugyanúgy Pázmány Péter egyik vitairatának — a Sallai
István püspöki (Pozsony megye) plébános nevével megjelentetett *Jó nemes Váradnak
gyenge orvoslása* (Pozsony, 1630) című munkának¹³ — festett papírkötéséből kerültek elő,
mint a Farkas-nyomda nemrég ismertetett 1631. évi kalendáriumának és Árgirus-

¹¹ RMK. I. 727, 172–174., 178–179. és 182–183. l.

¹² RMK. I. 589.

¹³ RMK. I. 595. 2. példány, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár 1983-ban értékes
kézirattért átengedett a Borda antikváriumnak.

kiadásának részletei.¹⁴ Az ugyanezen kötéstáblából kiáztatott negyedik töredék egy ismeretlen Salamon és Markalf kiadás emléke. Ez is csupán két ívből áll, amelyen a nyolcadretű népkönyv A², A⁴ és A⁵ szignatúrájú, valamint a nem szignált A⁷ levele maradt fenn. Az A² levél rektóján az ajánlás utolsó három bekezdése olvasható. Maga a mű az A² levél verzőjén kezdődik a „Markalf itt vitetic az Salamon király eleibe” fejezetcímmel. Hogy ez a töredék is a Farkas-nyomdából való, azt a szövegkezdő M iniciálé önmagában is igazolja, mert ugyanezt a fametszetes kezdőbetűt Farkas Imre már korábban használta.¹⁵ A betűtípusok vizsgálata alapján azt is megállapíthattuk, hogy a töredék szövegének szedéséhez használt két antikva típus és a balra dőlt sajátos j-betűjéről könnyen felismerhető kurzív típus egyaránt megtalálható Farkas Imre 1630. évre kiadott kalendáriumban.¹⁶

Az Árgirus-kiadás töredékeinek ismertetésekor már utaltunk arra, hogy a most előkerült töredékek értékesen gazdagítják a Farkas-nyomda kiadói politikájára vonatkozó ismereteinket. Eddig ugyanis szinte kizárólag a magyar kalendáriumok képviselték a népszerű kiadványtípust a Farkas-kiadványok között. E töredékek alapján nyilvánvaló, hogy Farkas Imre gazdaságossági szempontokat és az olvasók igényeit is figyelembe vevő, átgondolt kiadói terv alapján dolgozott. A vallásos témájú, hitbuzgalmi művek és vita-iratok kinyomtatásával egyértelműen a dunántúli evangélikus egyház céljait, megerősödését támogatta. Emellett azonban olyan műveket is közreadott, amelyek a XVII. század első felében már az elég széles körben igényelt szórakoztató, könnyebb olvasmányokhoz tartoztak, s így nagyobb példányszámban is gyorsan vevőre találtak. Nyilván ezért határozta el az egymástól műfajban és irodalmi értékben eléggé eltérő, de egyaránt népszerű két mű — a verses Árgirus-história és a vaskosabb tréfákat kedvelők körében Európaszerte olvasott Salamon és Markalf népkönyv — közreadását.

Ez utóbbi humoros történet kéziratos másolatok és külföldi kiadások alapján terjedhetett el Magyarországon, mert Tinódi Sebestyén már 1548-ban utalt rá a *Sokféle részegségről* írt énekében.¹⁷ Bornemisza Péter „haszontalan történet”-nek minősítette a Salamon és Markalf históriát.¹⁸ A böles király felett szópárbajban győzedelmeskedő, furfangos paraszt története azonban Magyarországon is egyre inkább elterjedt, sőt a XVIII. századi népies ponyva-kiadásokban újabb virágkorát élő, kedvelt olvasmánnyá vált.¹⁹

A joggal kelendő nyomtatványnak ítélt népkönyvet magyar nyelven először 1577-ben Heltai Gáspárné adta közre. 1591-ben Johann Manlius, a 17. század első évtizedében pedig a Heltai-sajtó nyomatta újra a mulattató elbeszélések gyűjteményét.²⁰ E kiadásokon kívül csupán egy debreceni és egy XVII. századi lőcsei Salamon és Markalf-népkönyv maradt fenn.²¹ Most az eddig ismert kiadások sorát kiegészíthetjük azzal, hogy a Dunántúl magyar

¹⁴ SOLTÉSZ Zoltánné: *A csepregi Farkas-nyomda eddig ismeretlen kalendáriuma és Árgirus kiadása*. MKSz 1984. 224–233.

¹⁵ ZVONARICS Mihály: *Magyar postilla*. Csepreg, 1628. RMK. I. 567. 650. l. Mivel ebben a kötetben az iniciálét még kevésbé kopott dúcra nyomták, a Salamon és Markalf-kiadás a Zvonarics-mű, vagyis 1628 után készülhetett.

¹⁶ RMK. I. 589.

¹⁷ *Régi magyar költők tára. XVI. századbeli magyar költők művei*. Szerk.: SZILÁDY Áron. II. köt. Bp. 1881. 266. l. 108. sor.

¹⁸ BORNEMISZA Péter: *Negyedik része az evangéliumokból való tanúságoknak*. Sempte 1578. RMK. I. 146, 839. verző és 862. rektó lev.

¹⁹ HOLL Béla: *A Salamon és Markalf magyar kiadásairól*. MKSz 1965. 351. 14. jegyzet.

²⁰ Az első kiadást ismerteti HOLL i. m. 351. és RMNY 389. — A Manlius-féle és az újabb kolozsvári kiadást leírja: RMK. I. 247 = RMNY 668, valamint RMNY 935.

²¹ A debreceni kiadást hely, év és nyomda nélkül közli RMK. I. 365. A könyvdíszek és betűtípusok alapján e sorok írója állapította meg, hogy a nyomtatvány 1596 után, Lipsiai Rheda Pál idejében, Debrecenben jelenhetett meg. SOLTÉSZ Zoltánné: *Impressum nélküli*

lakosságának szórakoztatására — feltehetően az 1631. évi csepregi kalendáriummal azonos évben, 1630-ban — Farkas Imre is kinyomtatta a humoros népkönyvet.²²

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Bél Mátyás tudománytörténetének keletkezéséhez. Ha egyszer feldolgozásra kerülnek Bél töredékben maradt historia litterariájának eredeti kéziratai, talán sikerül rekonstruálni azt a nagyszabású elgondolást, amely minden egyes kézirat áttanulmányozása után egyre több részletkérdésben válik előttünk világosabbá. Ezek közé az autográfok közé tartozik az esztergomi Bibliotheca (Főszékesegyházi Könyvtár) Batthyány-féle gyűjteményének *Catalogus IX. Titulus VII/b. no 1.* jelzetű füzeté is. Az egykorú papírkötést viselő, 20,5 × 32 cm. nagyságú, 36 számozott lapból álló értekezés *Sectio secunda* felirata jelzi pontos helyét a tervezett szintézisben, *De versionibus Bibliorum Hungaricis* címe pedig azt, hogy irodalomtörténeti érdekű fejezettöredékről van szó.

Az áttekintés két nagy fejezetre (membrum) oszlik, az egyik tíz, a másik hét paragrafusra bontva. Az első fejezet a magyar bibliafordítás, pontosabban *bibliaismeret* kezdeteit tárgyalja, a második a Károli Gáspárt megelőző korszakot, valójában azonban csak Sylvester János fordítását, de azt terjedelmesen és nem is minden tanulság nélkül (*Új Testamentum*, 1541). Ezúttal csak a kezdeteket tárgyaló fejezet tudománytörténeti érdekességeire hívjuk fel a figyelmet, bár az utóbbi is megérdemelné, hogy foglalkozzék vele a Sylvester-szakirodalom.

A fejezettöredék előljáróban azzal a gondolattal indul (*De prima omnium versione Hungarica*), hogy nemcsak az adatok hiánya miatt tudunk keveset a magyar bibliaismeret előzményeiről, de azért is, mert a köztudat — kissé egyoldalúan — csupán a nyomtatott (teljes) kiadásokat tartja számon, az orális vagy kódexirodalmi előzményeket nem. Tehát Károli, Szenci Molnár és Káldy fordításait (1. §). A felsoroltak közül ráadásul Szenci Molnár voltaképpen nem is fordítója, hanem a Károli-kiadásnak korrekciós céllal munkálkodó átdolgozója volt mindössze („... qui versionem Caroli emendavit.”). A mű egyébként 1608-ban jelent meg Frankfurtban (3. §).

De vajon ezek lennének csakugyan a kezdetek? — teszi fel a kérdést Bél, nyilván azért, mert véleménye szerint a történeti források mást mutatnak. Theodorétosz (*Cyri urbis Syriae episcopus*) az V. sz. közepén például hivatkozik a keresztény térítések egyetemes jellegére, mely Szkitiát sem kerülte el. Az eseménynek az ad különös jelleget, hogy a gothiai térítő akció *anyanyelven* folyt, miként ez más népek esetében igazolható is (Ulfilas bibliája). És ide kívánczik Hieronymus adata, mely szerint „*Hunni discunt Psalterium*” (6. §).

Menandrosz Protéktor bizánci történetíró híradása viszont azért valószínűsíti a keresztény tanok korai ismeretét a nomád szkita-magyarok körében, mert a gyakori követjárásoknak ez természetes eszmetörténeti velejárója volt (7. §). Végül figyelembe kell venni — mondja Bél Mátyás —, hogy a Kárpát-medencében sem volt ismeretlen a kereszténység (8. §). Géza fejedelem és István király uralma alatt tehát jobbára a krisztianizációs világszemlélet felerősödéséről, semmint behozataláról lehetett szó az államalapítás idején (9. §).

régi magyar nyomtatványok meghatározása. MKsz 1961. 72–74. Vö. RMNY App. 64., valamint RMNY 960. A lőcsei kiadást leírja RMK. I. 1599.

²² E feltevést valószínűsíti ZSIGMONDY Árpádné betűtípusvizsgálata is, amely szerint a csepregi Salamon és Markalf népkönyv és az 1631. évi csepregi kalendárium töredékei azonos korúak. Szíves közlését ezúton is köszönöm. — A csepregi Salamon és Markalf-kiadás töredékeinek jelzete az Országos Széchényi Könyvtárban RMK. I. 590a.

Végül azzal a gondolattal zárul e fejezet tetszetősen érvelő hipotézisláncolata, hogy az előzményekhez mérten a reformáció új lendületet adott ugyan a Biblia népszerűsítésének (magyar nyelvű nyomtatás), de minderre — más nemzetekhez viszonyítva — nálunk már érezhető fáziskésésben került sor. Amikor Károli Gáspár fellépett az első, teljes magyar bibliafordítással (Vizsoly, 1590), előszavában joggal vádolta súlyos mulasztással egyfelől papi elődeit, másfelől és legfőképpen a világi fejedelmeket, akik efféle igénnyel sohasem léptek fel az egyházzal szemben, noha jól tudták, hogy támogatásuk nélkül nehezen fognak ilyen nagy vállalkozáshoz. Hasonlóképp vélekedett Szenci Molnár is, egyedül Káldy vette számba előzményként a kódexek kézíratos bibliatöredékeit.

Bél Mátyás eszmefuttatásának akkor is megmarad kétségtelen kortörténeti értéke, ha azt mondjuk, hogy mindezzel a koncepcióval ma már mit sem tudunk kezdeni. Ám a som-más ítélettel csak részben oszunk igazságot, mert nem hallgathatjuk el ugyanakkor azt a különös tényt sem, hogy miközben a bizánci történeti források¹ és a patrisztikus adalékok *interpretációi* a XVIII. sz. óta *tudománytörténetileg elavultak* ugyan, tényanyagként ismételtelen előfordulnak a magyar bizantinológiai szakirodalom apparátusában, természetesen a Bél Mátyásénál szigorúbb kritikai megvilágításban.²

V. KOVÁCS SÁNDOR

Adatok a Magyar Kurír szerkesztésének történetéhez. Sajtótörténeti érdekesség az a vádaskodás, amely a *Magyar Kurír* szerkesztéséért Decsy Sámuel,¹ Pánczél Dániel² és Márton József³ között történt. Írt erről Kókay György *A magyar sajtó történetében*: „Decsy Sámuel és Pánczél Dániel... viszonyára jellemző hogy... 1809-ben... Előbb Decsy jelentette fel Mártont... később pedig Pánczél vádolta be titkon Decsy...”⁴

Mint általában a levélírók sérelmeit legőszintebben, legrészletesebben a baráti levelezésük fedte fel előttünk, így ebben az esetben is Decsy és Márton Kazinczy Ferenchez intézett, most előkerült leveléből⁵ tudtuk meg, hogy valójában mi történt és miért szünetelt a *Magyar Kurír* 1809. dec. 19-től 1810. jún. 5-ig.

Sajnos, nem ismerjük Kazinczy Ferenc válaszeveleit, de akár mint vélekedett az irodalmat irányító Mester, a tekintélyét bizonyítja, hogy Decsy Sámuel és Márton József tőle remélte ügyének igazságos elbírálását.

Érdekes ugyanezt az eseményt a két levélíró kétféle magyarázkodásával olvasni. A *Magyar Kurír* szerkesztője ekkor Decsy Sámuel és Pánczél Dániel volt.⁶ Márton József akarta megszerezni Decsytól a szerkesztés jogát, bár ezt levelében tagadta, csak panasz-

¹ A bizánci források növekvő szerepe figyelhető meg a „zenei őshaza” kutatásában is újabban (Petrasszevics Nicefor egri zenekutató történész szíves közlése). Mindezeket alátámasztja a nemrég megjelent szintézis is: DOBSZAY László: *Magyar zenetörténet*. Bp. 1984. Gondolat K. 17–35. passim, különösen a *Bizánc és a szláv környezet* c. fejezet.

² A kézirat tanulmányozásáért Dr. BEKE Margit mb. igazgatónak tartozom köszönettel.

¹ Decsy (Decsi) Sámuel (1742–1816). Levélváltása Kazinczyval ismeretlen.

² Pánczél (Pántzél) Dániel (1759–1827). Levélváltása Kazinczyval ismeretlen.

³ Márton József (1771–1840) 1806-tól a bécsi egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára. = SZINYEI József: *Magyar írók élete és munkái* VIII. köt. 736.

⁴ Bp. 1979. I. köt. 245.

⁵ Miskolc Állami Levéltár. Kazinczy Gábor iratai XIV–18. [Ezt az anyagot feldolgoztam. Készül a Kazinczy Ferenc levelezés-sorozat 24. és 25. kötete, a baráti és a hivatalos levelezés, ebből emeltem ki a sajtótörténeti szempontból érdekes két levelet.]

⁶ A sajtótörténet tudományos feldolgozása nem nélkülözheti a sajtóbibliográfia minden impresnum-adatra kiterjedő ismertetését. Értékelhetjük a periodikumok belső tartalmát, a szerkesztők érdemeit, de hiányolhatjuk azt, hogy a kiadvány élettrajzi eseményeit időrendi felsorolásban nem láthatjuk. A *Magyar Kurírról* ezeket az adatokat lehetne egyetlen tekintettel megismernünk:

kodott Kazinczynak, de nem írt arról, amivel Decsyt vádolta; célja eléréséért Pánczéllal szövetkezett, vele együtt bevádolta Decsyt az Udvarnál a Károly császári, királyi főherceg tábori parancsának franciapárti fordításával és a *Magyar Kurír*-ban való közlésével. Márton azonban ugyanitt önmagának ellentmondott, mert francia-ellenes magatartásnak minősítette azt, hogy Decsy, a betegségére hivatkozva szünetelteti a lapot, inkább, mintsem a francia háborúskodásról írjon. Ugyanakkor azt is elismerte, megírta, hogy Decsy „terhes beteg”. Végül, tény az, hogy Decsyt a vád alól felmentették, a *Magyar Kurír* Decsy és Pánczél kezében maradt és csak a kettejük halála után, 1827. dec. 15-től vette át a szerkesztést Márton József.

Pánczél nem maradt hálátlan. Decsy halála után kilenc évvel, 1825. febr. 18-án írta a *Magyar Kurír*-ban a tisztelt Olvasóhoz:

„Ezen érdemes társamnak halálakor jó szívűség- ből azt a' kötelezettséget váltottam magamra, hogy jövedelmemet az ő minden vagyon nélkül hátrahagyott Özvegyével és öt árvájával megosztam. Az olta esztendőnként minden 100 fizető Olvasótól egészen a' mai napig száz-száz forintot adtam nékik 's fogok adni míg élek és magamnak leszs, az akkor meghatározott mérséklet szerint...”

* * *

Decsy Sámuel és Márton József leveleinek befejező sorai nem sajtó- és irodalomtörténeti adatokat közölnek. Történet ez is, nem akármilyen, magyar történelem; I. Ferenc⁷ osztrák császár és magyar király leánya, Mária Lujza „megmátkástitása” a nagy Napoleonnal. Az esemény körülményeinek a levelekben megírt részletes, hiteles ismertetését, ahogyan a népünk ajkán élt, ahogyan ezen a világ csodálkozott, a tényeket megállapító tudományos történetírás nem részletezheti. A szépirodalom állított emléket az ünnepélyes házasságkötésnek, erre az alkalomra Kazinczy Ferenc verset írt: A' Nagyság' és Szépség' diadalma, Napóléonnak 's Luizának mennyegzőjőknél. Nyomtatásban megjelent Sáros Patakon, Szentes József nyomdájában 1810-ben, 2 lapon.

Magyar Kurír. 1833. jan. 1.: *Bétsi Magyar Kurír és Sokféle Toldalékúul*. 1834. ápr. 8.: *Bétsi Magyar Kurír*. Megj. Pozsonyban egy, egyetlen szám. 1786. júl. 1-én.; 1786. dec. 2.: *Bétsi*. 1786. júl. 1. — 1834. dec. 31. Megj. hetenként kétszer. *Szünetelt* 1786. júl. 1. — 1786. dec. 2.; 1786. dec. 2. (!) — 1787. jan. 2.; 1793. jan. 1. — 1793. márc. 19.; 1805. nov. 29. — 1805. dec. 13.; 1809. dec. 19. — 1810. jún. 5. Szerk. Kiadó Szatsvay Sándor, 1793. márc. 19.: Decsy Sámuel, 1798. jún. 1.: Decsy Sámuel és Pántzél Dániel, 1816. jan. 25.: Pántzél Dániel, 1821. nov. 27.: Pántzél Dániel és Igaz Sámuel, 1824. szept. 21.: Pántzél Dániel, 1827. dec. 15.: Márton József. Ny. „Siket némák nyomdája”, 1810. jún. 5.: Haykul Antal, 1820. febr. 15.: Hirschfeld Félix, 1820. júl. 7.: Stöckholzer Hirschfeld Félix, 1823. jan. 3.: Haykul Antal. 8r., 1813. júl. 2.: 4r.

Íme, a *Magyar Kurír* fejlécében lovagló „deres” bizony elég sokszor botladozott. A könyvtári lelőhelyjegyzékekből megtudjuk, hogy milyen olvasott, elterjedt lap volt a *Magyar Kurír*; a teljes évfolyamokon kívül duplum évfolyamok és számok is vannak az OSZK-ban. Valamennyi budapesti nagykönyvtárban van több teljes és részben hiányos évfolyam. Tizenegy vidéki nagykönyvtár állományáról nyilvántartjuk, hogy hol találunk teljes évfolyamokat és hol van meg csak az a példányszám amit éppen keresünk. Határainkon túl Kolozsváron vannak teljes és hiányos évfolyamok. A *Magyar Kurír*-nak tíz társlapja volt, ha ezek címváltozásait külön számíttjuk. Ezen kívül nyilvántartunk lelőhelyjegyzékkel negyvenkilenc nem szövegközi mellékletet. [Ez a kéziratom, a történelmi Magyarország sajtóbibliográfiája (1705 — 1849) évtizedek óta várja a megjelentetését.]

⁷ I. Ferenc 1792 — 1835-ben volt osztrák császár és magyar király. A házasságkötés 1810. ápr. 2-án történt. = *Magyarország történeti kronológiája*. Főszerk. BENDA Kálmán. Bp. 1982. II. köt. 626.

I.

Különös Érdemű Nagy Hazafi,

Kedves Barátom Uram !

Nagy örömmel vettem Nov[ember] 30 dikán 1809-ben hozzám utasított betses levelet,⁸ és arra már régen feleltem volna: de leírhatatlan sok bajokon mentem által három hónap olta. Azokba engemet Decsi Sámuel Ujságíró kevert, még pedig méltatlanul. Illő hogy erről is írjak egy két szót. Ő tőle az Ujság Redactiója a' mult Aprilisben egy Fels[éges] Rendeles által elvétetett és abban én neveztettem ki az Ujság jövődöbéli Redactorává: noha én azt soha sem egy szóval sem tsak egy sor írással is nem kértem, és hogy kérjem még tsak az se fordult meg az eszemben soha is. A' Decretum kiadása a' Fels[éges] Cancellarián haladott — és azomban a' Frantziák közelgettek 's el is jöttek. — Andreossy Gubernator egy Magyar Literatort kívánt az idevaló akkori Municipolitástól: Decsi Sámuel Requisitionba tétetik, de terhes beteg volt. A' Komiszáriusok [!] azomban hozzám útasítja, — rosszsz tzélből tudnivaló. Azok engem elvisznek. — Én úgy viseltem magamat mint betsületes ember és a' mint jó Hazafinak kellett. — Engemet Maret Miniszter dispensál, 's Batsányi Úr vétetik elő, 's a' t. Alig jött vissza Ő Felsege; hogy Decsi egész Famliástól Audientiára megy 's hoszszú rágalmazást ad bé ellenem. Ez sok investigationra adott alkalmatosságot a' Politiziai Hof-Stelle által. Ez engem minden tekintetben hibátlanoknak 's betsületes embernek találóan felőlem igen jó és szép Bizonyoságtételt adott fel Ő Felsege eleibe; valamint ellenben Decsi Sámuel felől olyant, a' millyent mint nem emberséges ember érdemlett. Egyszersmind megtöltötte* a' Politikai Hofstelle már most, az ő Ujságát, 's itt látszik osztán, hogy ez a' Fels[éges] Magyar Cantzelliával összevettközött. Most már Decsi keresi a' Fels[éges] M[agyar] Kantzellária közbevetése által, hogy megnyerje tovább is az Ujságírást, és valóban azt is kéri az Ő Felségétől, hogy Decsinyek** örökségül adassék a' Privilegium, a' famliájának. Megnyeri é? megválík. Én már tökéletesen ki lévén mentve egy betsület nélkül való ember rágalmazásai alól; minthogy soha nem kértem az Ujságírást, most sem kérem. Elég satisfactio az nekem, hogy Detsit minden ember annak esmeri, a' kinek és tudom ötöt lennie. Nevezetes zúg volt ez Detsi Instántziájában, hogy magáról nem szégyenlette ezt írni: *készebb* volt ő magát betegnek tettetni, mint a' Frantziák[na]k szolgálatot tenni: más részről, elébb sokkal kinyomtatattatta egy a' Fr[ancia] Censura alatt írt újság darabjában, hogy ő 6-diki Májusba megbetegedvén 6 hétig terhes beteg lévén, nem írhatott ujságot s. t. b. Ez kisült reá, 's több ilyenek. —

Hogy Batsányi Úr itt hagyván Hites Társát, a' Frantziákkal elment, itt közönségesen azzal tartják, 's a' Politiziatól is azt hiszik.

Ezek után először is azt a' nevezetes Ujságot írom meg: hogy Napoleon Császár, Ő Felsege leányát Ludovika Cs[ászári] Hertzeg kisasszonja, eljegyzette magának. Tegnapelőtt estve érkezett ide a' Frantzia Nagy ember mint Kurír, hogy mivel már a' mi Követünk is aláírta ezt az egyezést a' Printz*** Neuchatel Berthier, 20 dikán megérkezik ide, a' kivel a' Fő H[erce]g Aszszony a' formalitások szerént öszvekel. — Alig tudtunk ennek itt hitelt adni: de azomban ez már valóság. Nem kiált é itt fel Kedves Barátom Uram: Bella gerant alii s. t. b. Úgy van az a' szegény ember elébb házasodik 's azután verekedik, a' Nagy Urak nem úgy.

A' Lexicon¹⁰ 1 ső Részét, úgy szinte a' hibázott árkusokat is. t. i. a' Bb, Cc, Dd. árkust megküldöttem Eggenberger Könyvárosnak még Januarius elején: de *író papíroson*: mert

⁸ Az említett levél holléte ismeretlen.

⁹ Batsányi János (1763—1845). „Napoleon 1809. Bécsset megszállván, a Bassanói herceg, Batsányinyak kufsteini fogolytársa, vele fordította le a francia császárnak a magyarokhoz intézett proklamációját; ezért kénytelen volt Batsányi a béke megkötése után a kivonuló francia sereget követni.” = Szinnyei I. köt. 321. h.

* utána javított, olvashatatlan szó

** az i és az y betű javított

¹⁰ Az említett „hibás árkusokat” tartalmazó lexikon Márton József munkája: *Új német magyar lexikon, vagy is szókönyv*. Kazinczyhoz olyan példány került, amelyben az akkori „nyomda ördöge” is megtette a kötelességét. A második kiadás megj. Bécs, 1810—1811. I—II. köt. (Az első kiadás uo. 1803—1807.)

*** utána áthúzza: Bert

az elébbeni becses levelében nyilván író papirost írt Kedves Barátom Uram. Azonban a' hibázó árkusokból, minthogy író papiroson nem is találtam mind a' hármát kétszeresen küldöttem; író és nyomtató papiroson.

A' Vármegyék Mappájának¹¹ már csak Trentsén és Borsod hijja ezek is elkészülnek tavaszig már a' Metszőnél is vagynak. Akkor osztán kipótolom az Atlást is.

Hogy Pósa Gábor¹² Úr[na]k oly rövid időre lehetett csak szerentséje Kedves Barátom Uramhoz, azt én is sajnálom. Sajnálom azt is, hogy nem segíthettem most ezt a' jó igyekezetű ifjat, mert magam is alig tarthatom ezen mostoha időben familiámat, *csak e' tanítás által!* Kérem Kedves Barátom Uramat, hathatós szavával segítsen ezen ifjú ember nagy Tekintetű és Tehettségű Attyafiainál, ő bizonyosan háládatos lesz. Én ugyan beszerveztem ötöt a' Kis Eszterházy Hertzeg mellé, a' hol magyar Nyelvet tanít; de ez még nem elég: mert a' Kis Hertzeg Aprilisban elmegy Kis Martonba, 's akkor vége az Uraságnak Novemberig, azomba minthogy oda igen tsínosan kell járni; most pedig éppen a' ruha az, a' mit alig szerezhetni a' drágasága miatt: ennek nincs oly szembetűnő haszna még most, hanem lehet a' jövődökre nézve 's lesz is.

A' Rosfokó [Rochefoucauld] Maxszimáit¹³ már itt széltire olvassák tanítványaim: egyéb betses Munkáit Kedves Barátom Uramnak sok írkálásim után sem szerezhetem még meg. Az őszszel mult esztendeje, hogy mintegy 80 forint ára könyvet vettem Kis Istvánnál Pesten lévén, — kész pénzen, 's még ma sem kaptam egy darabot is. Illyen a' Magyar Könyváros!! Hogy boldogulhatnánk tehát! Nyomorúság a' mi Literaturai dolgunk.

Minthogy a' mai Postától nem akartam tovább halasztani az írást, kénytelen vagyok sietve írni: hanem kipótolja siettségbeli hijánosságomat talán az megírt ujság fontos volta.

Többsnyire, midőn Pósa Úrra nézve ujólag is kérném Kedves Barátom Uram Pártfogását, magamat szívességebe ajánlom vagyok míg élek Nagy Erdemű Barátom Uram[na]k]

igaz szívű barátja

Márton József.

Bétsben Febr. 16dik 1810.

2.

Tekintetes Ur,

nagy érdemű és tudományú hazafi!

Képzelem, hogy valamint mások sokan, úgy a' Tekint[etes] Úr is a' Magyar Kurírnak ezen esztendő kezdetétől fogva való halgatásán tsudálkoznak, annak előfizetői pedig bosszonkodnak — Ennek nem én, hanem az én Aesopus termetű, ábrázatú, és fekete lelki ismertetű ujság író társom¹⁴ és az ide való Csász[ári] Vniversitasban magyar nyelvet és litteraturat halgatok nélkül szűkölködő Professor Márton József a' valóságos okai. — Az elsőbb, a' kit én 12 esztendővel ennekelőtte nem kényszerítésből, nem a' Felsőség parantsolatjából, hanem egyedül szegény sorsán való felebaráti szánakozásból, harmadosnak magam mellé vettem, minekutánna minden jövedelmét a' Bécsi ringyókra költötte, és sem a' törvény utján, sem a' Fels[éges] magyar Cancellária előtt, a' köztünk való

¹¹ Magyarország vármegyéinek térképe a bécsi *Magyar Hirmondó* melléklete volt, Márton József adta ki. Valamennyi térképet Karacs Ferenc metszette. A Kazinczynak ígért teljes kötet: *A Magyar Atlás az az... Vármegyéknek különös táblái*. Bécsben jelent meg, 1811-ben, 62 táblát tartalmazva. = PATAKI Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 150., 34. tétel. Repertorium, vagy is Mutató Táblák... is készültek, megj. 1812-ben.

¹² Pósa Gábor orvosdoktor, három munkája jelent meg. = SZINNYEI XI. köt. 61. Mit tett az érdekében Kazinczy, nem tudjuk, levelezésük ismeretlen.

¹³ Mártontól tudtuk meg, hogy Bécsben „széltire olvassák” a *Herczeg Rochefoucauld maximái és morális reflexiói három nyelven* c. kötetet. Ezt franciából németre fordította August SCHULTZ, magyarra KAZINCZY Ferenc. Megj. Bécs—Triest, 1810. XXII, 202.

¹⁴ Pánczél Dániel.

Contractust fel nem forgathatta, következképen, a' Kurír jóvedelmének felét meg nem nyerhette volna, két vagy három esztendővel ennekölte, a' Kurír birására régen vágyakodó Márton Jóseffel ellenem titkon öszve szövetkezett, és éjjel nappal abban törték a' fejeket, hogy engemet 18 esztendőtl fogva sok munkával és fárattsággal keresett kenyereimtől meg foszthassanak. De arra semmi alkalmatosságot nem találván, a' múlt 1809 esztendőnek Aprilis hónapjában, a' Fels[éges] Cancellariának el mellőzésével, az ide való Policey Hofstellénél avval vádoltak, hogy én azon tábori parantsolatot, melyet Generalissimus Cs[ászári] Kir[ályi] Fő Herczeg Károly Aprilis 6-ik napján ki adott és én a' következett napon, a' 28-ik Kurírban a' Magyar Publicummal közlöttem vala, rosszúl fordítottam, annak valóságos értelmét meg változtattam, abból sok szót ki hagytam, és hogy Napoleon Fr[ancia] Császárnak (most már sogorunknak) vitéz tetteit mindenkor magasztaltam, 's annál fogva frantziásan való gondolkozásomat a' Publicum előtt ki mutattam.

Ezt a' hitetlen vádat a' nevezett Policey Hofstelle a' Fels[éges] Magy[ar] Cancellariával közölván, arra illy officialis választ vett, hogy azon tábori parantsolatot senki jobban nem fordíthatta volna, hogy annak értelme legkissebben sem változtatott meg, hogy abból semmi ki nints hagyva, és hogy a' miket én a' Napoleon Császár vitéz tetteiről a' Kurírba írtam, azokat a' Policey Hofstelle censurája alatt lévő Bécsi Német és deák ujságokban fel lehet találni.

A' Fels[éges] Magy[ar] Cancelláriának ezen feleletével Márton Jósef és az ő testi lelki barátja és czimborás társa *Engel*¹⁵ a' magyar nyelvet igazán nem értő magyar könyveknek censorsa, a' kiknek életemben soha semmit sem vétettem, meg nem elégédven Marton* a' politica dolgoknak akkori kórmányzóját, és a' Magy[ar] nyelvben tanítványát circumveniálta, 's előtte engemet rútul le festett, és Jakobinusi indulatu em[b]ernek lenni mondott. Ez a' különben szelid, kegyes és jó úr az ő gonosz vádjának hitelt adván, a' Fels[éges] Cancelláriához egy handbilletet küldött, melyben azt kívánta, hogy engemet és gonosz czimborás társát, és az egész vád első kikoholóját Pánczelt a' Kurír írásától fosszon meg 's azt bízza Márton Jósefre.

De a' Fels[éges] Cancellária a' vádnak kútfejét mingyárt által látván, és az én ártatlanságomról is tökéletessen meg lévén győztetve, a' Fő Herczeg rendelést nem eszközölte, hanem a' vádnak szoros meg vizsgálását Magyar Országról való vissza jövetelére halasztotta, 's azt a' múlt Januariusban végbe is vitte és maga reám nézve igen kedvező opiniojával együtt. Eő Felségének, a' ki e' dologról tellyességgel semmit sem tudott, az Udvarhoz fel küldötte, melyre hogy még eddig a' Kir[ályi] kegyelmes resolutio le nem küldődött, a' felette meg sokasodott instántziáknak, de főképen a' jelenvaló soha nem képzelt nagy következkésű környüállásoknak, úgymint Fels[éges] Urnak igen kedves első szülött leányának, Mária Ludovica Fő herczeg Asszonyának Napoleon Császárral való megmátkásításának és a' mennyegzői fényes készületeknek kell tulajdonítani.

Tekint[etes] Uram! bőltsen által láthattya az Úr, hogy ennek a' két gonosz denunciánsnak hazug vádjá, jóvendőben, a' Magyar nyelvre és litteraturára nézve káros következkésű lehet. Hogyha ők nevezetesen Márton, érdemek szerént meg nem büntetődnek, ők másszor is alkalmatosságot fognak gonosz feltételeknek eszközlésére keresni, mely miatt, könnyen meg eshetik, hogy a' magyar újságok, melyeknek sok ellenségi vannak, egészen el töröltetnek. Azért is szükséges volna nemzeti ditső nyelvünknek fenn tartására, ha néhány igaz szívű magyar Vármegyék ezek ellen a' gonosz emberek ellen satisfactiot kérnének, 's annál fogva a' vádoskodást megakadályoztatná. De ezt a' Kir[ályi] resolutionnak lejövetele előtt mivelni nem kell, mindazáltal addig is lehetne a' nemzeti nyelveket igazán szerető urakat előre disponálni, és egyik Vármegye gyűllésében megemlíteni. Több Vármegyék is taláztatnak, a' kik Tek[intetes] Zemplén Vármegyének jó hazafiuságát követni fogják.

(Most már a' jelenvaló mennyegzői környüállásokról. A' Főherczeg asszonyának Párisba való vitére ide küldetett Neuchateli és Wagrami herczeg Berthier, fényes úti tarsaival, tegnap előtt este, hét és nyolcz óra közt ide érkezvén, tegnap dél után, két és három óra közt, a' Schwarzenberg herczeg (!) Belvédér mellett lévő palotajából, számos hintókkal, igen fényes pompával a' Csász[ári] várba vitetett, és a' Császárnak, 's Császári familiának bé mutatott. A' Napoleon Császár képviselőjével Berthievel való öszve házastás a' jövő vasárnapon, a' Páris felé való indulás ma egy hétre lészen. A'Fr[ancia] új Császárnét Braunaug a' Csász[ár] testőrző seregek fogják kisírni, ottan a' Napoleon testvér huga a'

¹⁵ Engel János Keresztély (1770 – 1814). 1794-től cs. kir. könyvvizsgáló. = SZINNYEI II. köt. 1311 – 1315.

* áthúzza: e' dolgot

Nápolyi Királyné által veszi, Münchenben 24 óráig múlatnak, convojirozására** tizenkét ezer testőröz Fr[ancia] katonák küldettek, a' kik minden station fognak változni, minden station 200 személyre való asztal fog terítettni. Napoleon Császár Straszburgig jön eleibe. — Itten, három nap szabad teatrumok és bálók adattatnak, három éjjel mind a' belső mind a' külső városok ki lesznek világosítva. A' Napoleon melly képét, melly igen szép brilliantokkal fel van ékesítve, és 160 ezer forintra betsültetik, a' mennyasszonynak Berthier el hozta.

Ez a' soha nem képzelt történet egész Európát bámulásra bírta, leszen is annak sok következése — Hogy el ne felejtsem. A' 14-ik Octoberi Bétsi békesség után Bacsányi a Fr[ancia] Status Titoknokkal Marette Párisba ment.

Töbñire úri favoriba állhatatosan ajánlott méltó tisztelettel vagyok Bécsben, Martzius 6-ik napján, 1810-ik esztendőben].
A' Tekintetes Urnak

hóltig tisztelő szolgája

Decsy Sámuel

P. S. Alázatosan engedelmet kérek, hogy ez az oldal papíros történetből meg tentásodott, késő lévén az idő, meg nem változtathattam.

V. BUSA MARGIT

Egy külföldön tanuló magyar diák, Kerekes Ferenc könyvei. Kerekes Ferenc, a debreceni Kollégium utolsó nagy polihisztor tanára, kétszáz évvel ezelőtt, 1784. június 29-én született az Arad megyei Erdőhegyen. Szülőfaluja iskolája után tanulmányait a debreceni Kollégiumban végezte, 1795-től 1811-ig. Itt főleg a korabeli filozófia (természettudományok) s teológia eredményeivel ismerkedett meg. Mivel hajlama eleinte a mezőgazdaság felé vonta, két évi kisújszállási tanítóskodás után a keszthelyi Georgikon hallgatója lett, majd Bécsben folytatta tanulmányait. Itt kapcsolatba került Pethe Ferencel, a másik nagy tehetségű volt debreceni diákkal. Segített neki a *Nemzeti Gazda* szerkesztésében, s kiadta magyarul Rohlwe János Miklós *Barom-orvos* c. könyvét. Ugyancsak Bécsben jelentette meg 1815-ben a *Lúdas Matyi* első kiadását. 1816 második felétől Berlinben folytatta tanulmányait. Bécsből való távozásakor készítette el a tulajdonában levő könyvek jegyzékét. Berlinben, ránk maradó jegyzetei szerint, főleg botanikával, ásványtannal, kémiával foglalkozik. 1819-ben Pesten kiadta *Betrachtung über die chemische Elemente* c. munkáját, melynek alapján meghívták a pétervári egyetem tanárának, de a meghívást nem fogadta el. Annál inkább tehette ezt, mert 1815-ben a debreceni Kollégium meghívta tanárának, s ő a „megszólítást” elfogadta. Ettől kezdve a Kollégium bőkezűen támogatta Kerekes külföldi tanulását. Ránk maradt úti jegyzetei szerint 1819–20 táján Göttingába ment, s megfordult Wiesbadenben is. 1820 októberében pedig nyugat-európai útra indult, melynek során Németország, Hollandia, Belgium nagyobb városait — pl. Frankfurt, Harlem, Leiden, Haga, Rotterdam, Amsterdam — kereste fel, de eljutott Párizsig is. Útjáról részletes naplót készített, de ennek kézírata, sajnos, az antwerpeni napokkal véget ér (Ref. Koll. könyvtára, Debrecen, R 1204).

Debreceni tanszékét 1823 novemberében foglalta el. Itt a tanítás mellett sokoldalú tudományos munkásságot fejtett ki haláláig. Írt nyelvészeti (Értekezés és kitérések), matematikai (Négyes kistükör, A felsőbb mértan valódi alapelvei stb.), pedagógiai munkákat (A mathezis tanítási módjairól, Atyáskodás),¹ s jelentős szerepe volt a Kollégium

** utána áthúzott, olvashatatlan szó.

¹ Élete utolsó előtti évében, a szabadságharc végső napjaiban, 1849-ben adta ki Lunkay Andor álnév alatt *Kiáltó szó* című röpiratát „Európa keresztyén népeihez és fejedelmeihez”. Ebben egy régi, már említett útleírásában is többször felhozott gondolatának ad hangot, az egyetemes békének tárgyalásos megegyezésekkel való biztosításáról, naivsággal menő jóhiszeműséggel.

fűvészkertjének létrehozásában. 1837-ben a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává választotta. 1850. július 29-én halt meg Balatonfüreden.

A már említett jegyzék után külön lapon szereplő megjegyzésből (NB) az tűnik ki, hogy Kerekes a könyveket külföldi útjain nemcsak gyűjtötte, hanem legalább is egy ideig, magával hordozta, hiszen legnagyobb részüket végül is Alster-Vorstadtban, vagyis Hamburg egyik külvárosában hagyta hátra egy Győri Ferenc nevű barátjánál,² néhány apróbb holmijával együtt. Ez a Győri Ferenc vagy hazautazóban volt s magával hozta a tovább utazó Kerekes könyveit is, vagy éppen hosszabb időt szándékozott Alsterben tölteni, s ott megvárta az útvjáról visszatérő Kerekes Ferencet.

A jegyzék 113 tételt (címet) s jóval több darabot (kötetet) tartalmaz, és a könyvek tartalmának sokoldalúságával meggyőzően mutatja tulajdonosuk érdeklődésének kiterjedtségét. A legtöbb mű tudományos témákat dolgoz fel a kémia (orvosi kémia), ásványtan, bányászat, a mezőgazdaság, állat- és növénytan, gyümölcstermesztés, állattenyésztés, erdészet, történelem, neveléstudomány köréből, de találunk köztük szépirodalmi munkákat ókori íróktól (Vergilius, Horatius, az utóbbi Virág Benedek fordításában, s újkoriaktól (Don Quijote, Télémaque) el Csokonaiig. A kéziratok (M. S.) valószínűleg egyetemi jegyzetek és kivonatok. Ezek az „Egy Diáriumba versek” meghatározású tétellel együtt arra utalnak, hogy Kerekest nemcsak a tudomány, hanem a szépirodalom, főleg a költészet is érdekli, ami nem csoda, hiszen maga is írt verseket a bécsi *Magyar Kurír*ba, s ő írta a *Lúdas Matyi* kiadásának verses bevezetését is.

Kerekes könyvek iránti érdeklődését mutatja, hogy birtokában volt Széchényi Ferenc könyvtárának több kötetes katalógusa. De akad a könyvek közt mappa is, pl. a debreceni rézmetsző diákok 1804-ben kiadott *Oskolai Magyar Új Átlása*, s helyet kaptak a korabeli magyar természettudósok, Földi, Szentgyörgyi József, Zay Sámuel, Benkő Ferenc is.

A legtöbb mű német nyelvű, de van közöttük angol, francia, olasz és természetesen latin nyelvű is. A szép számban szereplő szótárak (német, angol, francia, olasz), nyelvtanok a tulajdonos nyelvtudását, nyelvi érdeklődését is képviselik. A könyvek a jegyzékben némileg csoportosítva vannak tárgykörök szerint (auktorok, szótárak, nyelvtanok).

Legtöbbjük friss megjelenésű, a XVIII. sz. végéről vagy a XIX. század elejéről való, ami tulajdonosuk korszerű tudományos érdeklődését jelzi. Mindössze a latin auktorok körében találunk XVII. századból származó kiadásokat.

Mindenesetre: a könyvjegyzék előre vetíti Kerekes később kibontakozó polihisztóri tevékenységét (Mutasd meg a könyvtárad, s megmondom, ki vagy!) és sokoldalú tanári, tudósi munkásságát, egyben remek dokumentuma annak, ahogy a peregrináló magyar diákok a fejlett nyugati tudomány eredményeit igyekeztek a maguk és hazájuk számára begyűjteni.

A jegyzék:

(Rövidítések: B. = Band vagy Bände, u. = und, v. = von.)

Könyveim Serie. Bétsben, 8. Sept. 1816.

- + Physikalisches Wörterbuch von D. J. C. Fischer, Tom. 1 – 7. Göttingen, 1798 – 1800. Grundriss der Chimie von D. J. A. C. Gran, besorgt von D. C. J. Buchholz. T[eile]. – Halle u. Berlin, 1809.
- + Versuch einer wissenschaftlicher (!) Anleitung zum Studium der Landwissenschaftslehre von Leop[old] Trautmann, 2 B., Wien 1800. – 1811.
- Handbuch der Pharmazeutischen Praxis von J. V. C. Fischer, Pest, 1811.

² Szinnyei lexikona szerint: „Orvosdoktor, magyarországi nemes származású. Munkája Dissertatio inauguralis medica de erysipelate, Viennae, 1818.” Többet nem sikerült kiderítenem róla.

- + Lehrbuch der Chimie mit besonderer Hinsicht auf Technologie v. K. A. Neumann. Grundlehre der Chimie in technischer Beziehung v. I. I. Prechter, 2-ter B., Wien, 1815 it[em] (?) 1-er Band, Wien, 1813. Versuch einer Mineralogie v. Abbé Estner, Wien, 1799—1807., 5 Teile mit einem Band Tabelle.
- Handbuch der Mineralogie v. K. A. S. Hoffmann, 2. B., Freyberg. Mineralogische Betrachtungen, 6. B., Leipzig, 1768—71. Handbuch zur chemischen Analyse der Mineralkörper v. W. A. Lampadius, Freyberg, 1801.
- Lehrbuch der allgem[ainen] und Medic[inischen] Chimie v. I. J. Jaquin 1-er B. 4-te Auflage, Wien, 1810.
- Grundriss der Technologie v. S. J. Hermbstadt, Wien, 1816. Anleitung der Technologie v. Joh. Beckmann, Wien, 1784. Junke's Naturgeschichte und Technologie, 7 B., Wien, Prag, 1805.
- Kurze Beschreibung der chemischen Geretschaften, 3 Bände, Fürth, 1802.
- + Anleitung zur Kenntniss der Englischen Landwirtschaft, von A. Thaer, Grätz, 1802—1805.
- + Grundsätze der deutschen Landwirt[schaft]. Beckmann, Göttingen, 1806.
- + Theoretisch-Practisches Handbuch der grösseren Viehzucht, von D. J. Weber. 2 B. Leipzig.
- Handbuch über die Obstbaumzucht und Obstlehre 1797. von I. L. Christ, Frankfurt am Main, 1802 (?)
- Lehrbuch für Förster v. G. L. Hartig, Wien, 1809.
- Dr. A. Thaers Beschreibung der nützarsten neuen Ackergeräthe, Graz, 1805, 3. Hefte mit 24 Kupferstichen, u. 2 B. gebunden.
- + I. C. Bergens Anleitung zur Viehzucht v. Alb(ert) Thaer, Berlin, 1803.
- + Die Deutsche[n] Giftpflanzen v. I. S. Halle, Wien, 1785. Grundriss der Kreuterkunde v. D. C. L. Wildenow. 5 te Aufl[age], Wien, [1] 808.
- Anleitung zur Kenntniss der Gewächse v. Kurt Sprengel. 3 T[eile], Halle, 1804—05.
- Ideal eines Prachtgartens in kleinem v. M. C. G. Berger, Posen, Leipzig [1] 803.
- + P. W. Hölterhoffs Kunst und Schonfabers Farbenbuch. Linz, 1812. Handbuch der Naturgeschichte v. I. J. Blumenbach, 8 te Aufl[age], Göttingen, 1807.
- + G. J. v. Vega: Vorlesungen über die Mathematik, 1 er Band 3 te Auflage, Wien, 1802. 2-ter Band, 2 te Aufl[age] 2 B. Ofen, 1809—1811., von Martin Schwarthner.
- + M. J. C. Fabris Handbuch der neuesten Geographie, 8 te Aufl[age], Halle u. Wien, 1801
- + Anleitung zum Anbau der Runkel rüben und zur Gehimmung des Zuckers aus denselben v. I. C. Ackhard, Breslau, Wien, 1803. Über dem Charakter der Bauern v. Christian Parwa, Frankfurt, Leipzig, 1790.
- + Der Futterkreuter Anbau v. J. Krone, Lemgo, 1801.
- + Oeconomisch-praktische Grund- und Lehrsätze über die zur Vollkommenheit gebrachte neue Windöfen von Philip Hirsch, Wien, 1770.
- + Franz Graf v. Hartig: Historische Betrachtung über die Aufnahme und Verfall der Wirtschaft bei verschiedenen Völker, Prag und Wien, 1780.
- + Unterricht über das Beschleg und Behandlung gesunder und kranker Hüfe der Pferde v. I. Langenbacher, Wien [1]811.
- + Merkantilische Bemerkungen v. Vorstellungen in Beziehung auf das Königreich Ungarn mit den angrenzenden Österreichischen Staaten betrachtet, Pressburg, 1802.
- + Beschreibung eines gelungenen Versuches blinde Kinder zur bürgerlichen Brauchbarkeit zu bilden, v. I. W. Klein, 3 te Aufl[age], Wien, 1811.
- + Nachricht v. dem kais[erlichen], königlichen Instituten für blinde Kinder, Wien, (?)
- + Über dem Character u. Wert guter natürlicher Unterrichts Methoden v. J. Olivier, Leipzig, 1802.
- + J. G. Busch Versuch einer Mathematik zum Nutzen u. Vergnügen des bürgerlichen Lebens. 4 ter T[eil]. Optik, Dioptrik und Catoptrik. v. B. H. C. Brookhagen, Hamburg 1802.
- + Anleitung u. kurze Belehrung zur Führung der Wirtschafts Buchungs Hauptbücher v. B. K. J.
- + Pethe Ferenc: Pallérozott Mezei Gazdaság 1° darab, Sopron, 1805. 2^{ik} darab, Posony, 1808—1813.
- 3^{ik} darab, Bécs, 1814—. 5 darabba kötve.
- + Barom orvos könyv, Béts, 1814.
- + Nemzeti Gazda, 4 Tomus, Bécs, 1814—15.
- + A föhlmivelési Chemia Gyökere, Humpry Davry 'ál[ta], ford. Pethe, Bécs, 1815.
- Magyar Fűvész Könyv, Debreczin, 1813.
- Orvosi Fűvész Könyv, Debreczin, 1813.

- + *Természet Historia a' gyermekek[ne]k, [me]lyet Raf után kiadott Fábíán József, Veszprém, 1799.*
- + *Chemia vagy a természet titka. Gren szerint írta Kováts Mihály orvos, Budán, 1807—8. 4 darab együvé kötve.*
- + *Magyar Mineralogia, Benkő Ferenc, Sz. R. P. Kolosvár 1786.*
- + *Magyar Mineralogia Zay Sámuel orvos doctor, Komárom, 1791.*
- + *A legnevezetesebb természeti d[ol]gok esméreti. Sz[entgyörgyi] József orvos doctor. 1° darab, Debreczen, 1803.*
- + *Quintus Horatius Flaccus Levelei. Fordította Virág Benedek, Budán, 1805.*
- + *Természeti Historia, 1° csomó, az állatok or[szá]ga, írta Földi János O[rvos] D[ocor], Posen, 1801 (?)*
- + *Az Erdély or[szá]gi orvos vizek[ne]k bontásáról, köz[önsé]gesen és különösen, a Radna vidéki vasas bor vizekről írta Nyilas Ferenc O[rvos] 3 darab, Kolozsvárott, 1800.*
- + *Pilger Fridriknek kapitány és barom orvoslónak könyve a' marha tartásról. Fordította Dr. Fazekas Sámuel, Pest, 1809.*
- + *Pethe Mathesis, 7te darab, Bécs, 1802.*
- + *A marhaveszélyről v[al]ó könyv. Walstein Amadaeus János ál[ta], fordította Tolnai Sándor, 1787.*
- + *Compendium Oeconomiae ruralis conscriptum Matth[aei] Pankl, editio septima, Budae, 1797.*
- + *Primae Linneae Historiae n[at]uralis a Lud[ovico] Mitterpacher, Budae, 1795.*
- + *Caroli Linnei Ph[iloso]phia Botanica, Stockholmiae, 1751.*
- + *D. Rud[olf] Jac[ob] Camerarii Opuscula Botanici arg[ument]i, Pragae, 1797.*
- + *Terminologia Botanica Curante J. Schuster A. D. Budae, 1808.*
- + *Torberni Bergmann Opuscula physica et chemica, 3 vol[umina] Stock[holm]iae, Upsaliae et Aboae, 1779, Torberni Bergmann Sciagraphia Regni Mineralis, Lipsiae et Dessaviae, 1753. (A cím áthúzva. Utána: „eladtam, mert kettő v[ol]t.”)*
- + *Dissertatio Philologica de vocabulor[um] derivatione ac formatione in lingua Magy[ar]ica scr[ipsit] Paulus Nagy de Beregszász, Pestini, 1815. (Előtte a lapszálon: „Prof. Márt[on] nb.)*
- + *Theorie de la Terre, par Jean Claude de la Metherie, 3 Tomi, a Paris, 1795.*
- + *Les Aventure de Télémaque, Ulm, Frankfurt und Leipzig, 1790.*
- + *Histoire d'Emeric comte de Tekeli, a Cologne, 1697.*
- + *Éloge de l'ivresse. Nouvelle edition, a Bacchopolis 5555 et a Paris, an 14.*
- + *L'ingenaoso cittadino Don Quisiotte Della Mancia, In Roma, 1677.*
- + *Novelle Morali di Francesco Sovave, in Venetia 1802.*
- + *Essae sur l'electricité des corps par M. l'abbé Nollet. Seconde edition a Paris, 1765.*
- + *Antonini Dictionarium Italico-Latino-Gallicum, a' Lion 1760.*
- + *Le nouveau maître Italien par D'A. Filippi. 4. Edition, Vienne, 1812.*
- + *Joh[ann] Casp[ar] Eisenschmieda de Ponderibus et mensuris vet[erum] Romano[rum], Graeco[rum] et Hebraeorum nec non de valore pecuniae veteris. Editio altera auctior, Argentorati, 1737.*
- + *Virgilii Maronis Opera cum notis Thomae Farnabii, Amst[er]elodami], 1685.*
- + *P[ubl]ii Ovidii Nasonis—Metamorphos[eon] Libri XV., Bassani 1731.*
- + *P[ubl]ii Terentii Comaediae 6. ex recensione Heimsiana (?), Leutschoviae, 1688.*
- + *Lusus Poetici Allegorici auctore P. Petro Insto Santell. — Monachii, 1646.*
- + *Artis veterinariae compend[ium] pathologicum. Editio Alexandri Tolnai, Pestini, Posenii et Lipsiae 1799.*
- + *Primus imperii Romani annus, Promotore R. P. Sigismundo Busch, anno 1706 etc. etc. etc. XXX.*
- + *Nouveau Dictionnaire François-Allemand et Allmand-François a L'usage des deux nations. 2 Tomi a Vienne, Praga et Brun, 1790.*
- + *Französische Sprachlehre v. Abbe Morin, 7te Ausgabe, Tübingen, 1810.*
- + *Vollständiger Auszug der französischen Sprachlehre von Abbé Marin, 3te Auflage, Tübingen. 1809.*
- + *A compleat English Dictionary v. Nathan Bailey, herausgegeben, v. A. E. Klausung, 8te Auflage, Leipzig u. Zülligan, (?), 1798.*
- + *A pocket Dictionary English and German by John Christian Fich, second edition corrected, Erlang[en] 1811.*
- + *Deutsch-Englisches Taschenwörterbuch v. I. C. Vick. 2te Auflage, Erlangen, 1811.*
- + *Englische Sprachlehre für Deutschen v. J. G. Kanzler, 3te Ausgabe, Leipzig, 1800.*

- + Praktisch-Lateinische Grammatik nach der von I. V. Meidinger in seinen Grammatiken befolgten Methode bearbeitet, Leipzig und Wien, 1803. Kleiner Atlas der neuen Geographie zum Gebrauch der Österreichischen Schulen. Wien u. Pest, 1807. 30 Blätter.
- + Oskolai Magyar Új Átlás, Debrecen, 1804., 12 mappa.
- + Atlas Antiquus D'Anvillianus minor, Noringbergae, 1798., 12 mappa.
- + Egynéhány doctori dissertatiók és könyvcatalogusok egy csomóba összekötve.
- + Post Charte v. Ganz-Deutschland. Wien bei Joh[ann] Kappi, 1806., auf Leinwand.
- + Chemia nach Schuster
- + Minerologia nach (?)
- + Egy diáriumba[n] versek.
- + Magyar — német és német — magyar lexikon, kész[ítette] Márton József, Bécs, 1810 — 11.
- + Botanique des Enfans, Paris, 1803., ornée des seize planches Preehtel Grundlehren der Chimie, 1er Teil, Wien, 1813. nb. Pr. Marton urnál van.
- + Der untätige Reichtum Hungarns v. Szapáry, 1787. Nürnberg.
- + Sártori Naturwunder des Osterr[eichischen] Kaisert[ums], Wien, 1809. 4 Teilen.
- + Werner V. äusseren Kennzeich[en] der Fossilien, Wien, 1785. et Bergmanni Scia-graphia Regni Mineralis, Lipsiae Dessav[iae], 1783.
- + Walters Anfangsgründe der Metallurgie, Leipzig, 1770.
- + Gleditsch: Method[us] Jungorum, Berolini, 1793.
- + De Lille Les Georgiques et les Jardins a' Londres, 1788.

NB. a'melly könyvek meg vagynak kereszelve, azokat hagytam Győri Ferenc barátomnál Alster Vorstadt Kloster-Gasse Nro 116. Ugyan ott hagytam még ezeket is. Egy óra párna, egy pisztoly, egy pár csizma, két otska kalap, egy kalamátis, és holmi minera[lé]k.

TÓTH BÉLA

A Magyar Kommunista Párt törekvései a falusi lakosság könyvtári ellátásáért a koalíciós korszakban (1945—1948). A frontvonal elhúzódása után az ország falvaiban nem a kulturális élet megindítása, azon belül a könyvtári tevékenység megkezdése volt a legsürgetőbb feladat. Az éppen hogy megalakuló MKP-szervezetek figyelme is csak szórványosan terjedt ki erre.

A hagyományok folytatásaként néhány helyen feléledt az olvasóköri tevékenység, melyre eredményesen támaszkodtak a falusi pártszervezetek. Volt, ahol újabbakat hoztak létre, s az is előfordult, hogy azokat alakították át később pártszervezetekké.¹ Bizonyos hatást gyakorolt a falura is a budapesti pártszervezetek ún. májusi versenye. A mozgalom elsősorban az ipar helyreállítását, a termelés megindítását és fokozását szolgálta, de kiterjedt a pártmunka különböző területeire, köztük a kulturális tevékenységre. Néhány helyen vidéken is a fővárosihoz hasonló versenyfelhívások és vállalások születtek, s volt köztük, melyben szerepelt a könyvtári-olvasóköri munka is. Például a kiskunhalasi párt-szervezet versenyre hívta ki a kiskunfélegyházit, és többek között azt vállalta, hogy 24 tanyai iskolában olvasókört létesít.² A pártkönyvtárak alapjául egy-két helyen kisebb gyűjtemény kezdett kialakulni, elsősorban az MKP kiadójának, a Szikrának néhány könyvéből és különböző brossúrákból.

A falusi pártszervezetek könyvtári-olvasóköri tevékenységére — mint általában kulturális munkájára — jellemző volt ekkor, hogy csaknem kizárólag a helyi viszonyok befolyásolták. A párt vezető szervei erre nem fordítottak elég figyelmet. A felszabadulást közvetlenül követő időszakban az anyagi létfeltételek megteremtésére és a hatalmi be-

¹ *Pártmunka*, 1945. július 15. PAJZS István: *A tanyai pártszervezetek kérdéseiről*.

² *Szabad Nép*, 1945. április 15.

rendezkedésre összpontosították erőiket. Falun fontos feladattá vált a földreform végrehajtása, majd a gazdálkodás feltételeinek biztosítása. Az MKP bázisát jelentő szegény-paraszti és földmunkás rétegekben a művelődési tradíciók viszonylag gyengék voltak. Távolmaradt a párt soraitól a kultúráközvetítő szerepet betöltő falusi értelmiség. Spontán módon így nem bontakozott ki a pártszervezetekben olyan széles körű tevékenység, mely önmaga is fokozottabban irányította volna e munkára a vezetés figyelmét. A pártközpont kulturális alosztályainak³ munkájában elsősorban a Budapesten és egyes vidéki nagyvárosokban viszonylag élénken kibontakozó munkás kultúrmozgalom hatása tükröződött. Irányító tevékenységük egyelőre nem terjedt ki a falvakra. A pártmunka más területén is az volt ekkor a jellemző, amit Rákosi Mátyás főtitkár mondott az MKP májusi konferenciáján: „... különösen a falusi és vidéki pártszervezetek összeköttetése rendkívül laza és nagyon gyakran egyáltalán nincs meg a központtal.”⁴ Az országos tanácskozáson célul tűzték ki a kapcsolatok kiépítését, illetve lényeges megjavítását. A falusi könyvtári munka irányításában is ezután történtek az első jelentősebb lépések.

Azzal, hogy az MKP hatalmi tényező, kormánypárt lett, olyan társadalomépítő feladatok hárultak rá, melyek az ország politikai, gazdasági és kulturális „újjaépítését” egyaránt megkövetelték. A művelődés nemzeti érdekeit szolgálták volna, a koalíciós összefogással, pártkereteken kívül létrehozott falusi könyvtárak. Amint azonban a koalíciós összefogásban különböző társadalompolitikai célokkal vettek részt a korabeli pártok, úgy az ország kulturális életének alakításában is eltérő felfogással. A fasiszta-reakciós szellem maradványai leküzdésének, a kultúra demokratizálásának megogyező célkitűzése nem zárta ki ezen belül a különböző ideológiai alapokon nyugvó eltéréseket. Azt, hogy törekvéseinek megfelelőbb tartalmú kulturális tevékenységgel vegyen részt a párt a művelődés kibontakoztatásában, jobban biztosították a pártkeretek, a propagandamunkájával való szorosabb kapcsolat. A pártok közötti ellentétek 1945. júliusra kormányzati válság ki-robbanásáig vezető elmélyülésének hatására erősödtek a pártok elkülönülési szándékai és ez kihatott kulturális munkájukra is. Az MKP e tevékenységének első helyen kiemelt feladata „a párt mindenkorai politikai irányvonalának erősítése”,⁵ a pártérdekek közvetlenebb szolgálata lett. Ennek megfelelően figyelmét elsősorban nem a falvak könyvtári ellátására, hanem az ottani pártszervezetek könyvtárainak kialakítására és pártmunkához való felhasználására fordította. A propaganda osztály elsősorban a párt propaganda-munkáját szolgáló pártszervezeti könyvtárak megszervezésére szólított fel.⁶

Könyvek azonban egyelőre alig jutottak el a falvakba. Az MKP területi és megyei bizottságainak feladata volt a párt kiadója, a Szikra által megjelentetett művek, brossurák, műsoranyagok eljuttatása az itteni szervezetekhez. Tehermentesítésük és a terjesztés megjavítása céljából könyvkereskedéseket kívántak létesíteni. Ez azonban vontatottan haladt, bár nem egy községi pártszervezet is felismerte már szükségességét. Az endrődiek például kérvénnyel fordultak az MKP központi titkárságához: közbenjárását kérték abban, hogy a Szikra Kiadótól „... kettő métermázsza (!) válogatott társadalomtudományi anyagot, hasonlóan szépirodalmi termékeket és egyéb sajtótermékeket...”⁷ kapjanak.

³ 1945. nyaráig külön kulturális alosztálya volt az országos propaganda osztálynak és a tömegszervezetek osztályának. Júliusban a propaganda osztály keretében egyesítették őket. MSZMP Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban: PI Arch.) 274. fond. 21/77. őrzési egység.

⁴ *Szabad Nép*, 1945. május 23.

⁵ ORBÁN László: *A MKP propaganda munkája*. MKP szemináriumi füzetek 12. szám. Bp. 1945. június 13. MKP

⁶ Uo. és PI Arch. 274. f. 21/6. öe. országos propaganda osztály kulturális alosztály körlevele 1945. július 23-án.

⁷ PI Arch. 274. f. 21/91. öe.

A kiadványok elégtelen terjesztése miatt csak meglehetősen ritka volt az a falusi párt-szervezet, ahol csekély számú broszúra és könyvgyűjtemény alakult ki.

1945 nyarának végétől jelent meg a párt falusi hetilapja, a *Szabad Föld*. Főszerkesztője Kállai Gyula, felelős szerkesztője Gyenes Antal volt. Az újság feladatokat vállalt a falusi pártszervezetek művelődési tevékenységének kibontakoztatásában. Felhívott a paraszti olvasóköri hagyományait felelevenítő Szabad Föld olvasóköri megalakítására.⁸ Elsődleges céljuknak azt tartotta, hogy a lapban a falut érintő mindennapi kérdésekről megjelent írások felolvasásával és megbeszélésével a párt politikája mellett mozgósítsanak. Ezenkívül feladatuknak tartotta a közös művelődés, szórakozás biztosítását, melyhez rendszeresen verseket, szép prózai műveket közölt a lap. Több helyen létrejöttek és a párt irányításával tevékenykedni kezdtek ilyen olvasóköri.

Az 1945 őszi nemzetgyűlési választások eredményei feltárták az MKP számára befolyásának valós mértékét a falvak lakossága körében. Megmutatták, hogy a 25 éves kommunistaellenes propaganda által táplált előítéleteket csak részben sikerült meggingatnia. A parasztság jelentős része a kisgazdapárt és a mögéje felsorakozó, az MKP-val szembenálló erők hatása alá került. Érzékelte a párt, hogy a választások után kialakult helyzetben olyan küzdelmek előtt áll, amelyek eredményét nagyrészt befolyásolja az, hogy ki nyeri meg a falvak népét. Célul tűzte ki tömegbázisának bővítését a szegényebb rétegeken és az újszadakon kívül elsősorban a középparasztság és az értelmiség körében. A megnyerésükre törekvés a tömegmunka erősítéséhez, legkülönbözőbb eszközeinek felhasználásához vezetett. A Központi Vezetőség szervezeti kérdésekről hozott 1945 decemberi határozata azt a feladatot adta a falusi szervezeteknek, hogy váljanak a lakóhely életének vonzó központjává: „A falusi pártszervezeteknek a döntő feladat, hogy a pártszervezetek működésének népi jelleget és tartalmat adjunk. Pártszervezeteink alakítsanak olvasókörieket, társaskörieket stb., lehetőség szerint a párthelyiségen belül, ahol könyvtárat, újságokat, rádiót, meleget és szórakozást talának a párttagok és pártönkívlük...”.⁹ A könyvtári munka kialakításának szorgalmazása a pártban ezután nemcsak a kulturális reszort területén jelentkezett. A pártmunka egészében, mint a tömegmunka egyik eszköze került előtérbe: „A kultúrmunkán keresztül el tudunk jutni olyan rétegekhez, amelyek különben tőlünk távol állanak és amelyeket más agitációs eszközzel nemigen tudunk elérni...”.¹⁰ — vallották az illetékes irányítók. Bár ez a szándék ösztönözte ekkor elsősorban a falusi szervezetekben könyvtárak létesítését, azok nemcsak pártterdekeket szolgálták. Az általuk biztosított művelődési-szórakozási lehetőségek egy részében alig, vagy csak nagyon át-tételesén érvényesülhettek az agitációs-propaganda feladatok. Hozzájárultak viszont a párt iránti rokonszenv felkeltéséhez, illetve a vele szembeni ellenérzések eloszlatásához.

Ugyanakkor a falusi lakosság kulturális felemelésének szándéka is közrejátszott a könyvtárak létesítésében. A párt Politikai Akadémiáján tárta az ország elé álláspontját a társadalom néhány alapvető kérdésében. 1946. január 26-án itt hangzott el Lukács György *Irodalom és demokrácia* c. előadása, melyben szükségesnek tartotta a város és a falu kultúrája között létrejött szakadék felszámolását. A párt művelődéspolitikájában mérvadó megnyilatkozásnak tekinthetjük ezt. A központi szervek 1945/46 telen a korábbiaknál aktívabban szorgalmazták a falusi szervezetek kulturális munkájának kiépítését. Olyan arányú tevékenységet szándékoztak kibontakoztatni, mely jelentősen megváltoztatná a falvakban folyó eddigi népművelést: „... a kultúrmunka a múltban a KALOT és a hozzá

⁸ *Szabad Föld* 1945. szeptember 9.

⁹ A MKP KV határozata a párt szervezeti kérdéseiről. 1945. december 15. Közli: A MKP és SZDP határozatai 1944–1948. Kossuth Kiadó, 189.

¹⁰ PI Arch. 274. f. 21/1. 3e. Az Országos Propaganda agitációs alosztályának munkaterve (1945.) november–december hónapokban.

használó szervezetek kezében volt. Ezt a monopóliumot át kell törnünk és nekünk kell a faluba a haladó demokratikus kultúrmunkát vinni. A mi pártszervezeteink köré kell tömöríteni a szórakozni vágyó fiatalságot és a . . . falusi tömegeket.” E cél megvalósítása egyik eszközének szánták a könyvtári, olvasóköri tevékenységet. Helyszínéként tehát elsősorban a párhelyiségeket szánták, de hatókörét már nem korlátozták a tagságra.

A könyvtári munka kialakítására alkalmasnak látszott a téli időszak; a mezőgazdasági munkák szünetelése falun ekkor adott lehetőséget a szórakozásra, a társadalmi életre, a művelődésre. Ugyanekkor a pártban nagyszabású szervezőmunka kezdődött a falusi pártszervezetek „eddig magárahagyottságának” felszámolására, elsősorban a járási és megyei vezetőségekkel való szorosabb kapcsolatuk kialakítására, a felsőbb szervek vezető és ellenőrző munkájának közvetlenebbé, hatékonyabbá tételére. Ennek eredményei biztosították a falusi pártszervezetek könyvtárak kialakítására való hatékonyabb késztetését is. Mindenekelőtt a marxizmus—leninizmus tanulmányozásához szükséges irodalom biztosítását tartották szükségesnek a párt illetékes irányítói. Szépirodalomból elsősorban a magyar írók falusi életet ábrázoló műveit; szakmai könyvek közül a mezőgazdasággal kapcsolatosakat, hogy ezekkel is a pártszervezetekhez vonzzák a gazdákat. Felhívták a figyelmet a nők és az ifjúság igényeit kielégítő irodalomra. A magas könyvárak miatt egyelőre azonban — még az időtálló irodalom rovására is — a szemináriumi füzetek, a Szikra Kiadó bizonyos brosrúrainak beszerzését szorgalmazták. Javasolták továbbá az MKP Falusi Bizottsága által 1946. januárjától megjelentetett „Szabad Föld Könyvtár” — sorozat gyűjtését. A tél végéig kiadott tizennyolc ilyen füzet között több, a magyar történelem kiemelkedő személyiségeinek, — közöttük a parasztság múltjában szerepet játszó — a jelenkor feladataihoz is tanulsággal szolgáló, tevékenységével foglalkozott: Szent Istvánról, Táncsicsról, Kossuthról, Achim Andrásról, Budai Nagy Antalról szóltak. Ady, Petőfi, Csokonai, József Attila, Batsányi, Katona életútját és munkásságát ismertették hasonló célzattal az irodalmi füzetek. Jelent meg a sorozatban Jedlik Ányosról szóló; több gazdálkodási, növénytermesztési, állattenyésztési ismereteket tartalmazó; valamint az aktuális társadalmi kérdésekben való eligazodást, a demokratikus vívmányokat és a parasztság jogainak megismertetését célzó kiadvány. (A Falusi Bizottság felhasználásukkal rendszeres előadások, felolvasások, „Szabad Föld Téli Esték”-ként elnevezett rendezvénysorozat megtartását szorgalmazta.) Ezek a könyvek idővel csaknem valamennyi falusi pártszervezeti könyvtárba eljutottak.

A központi és középszervek ösztönzésére sok falusi MKP-szervezet tűzte napirendre könyvtárak és hozzájuk kapcsolódó tevékenység kialakítását. Ennek lehetőségeit azonban leszűkítették a súlyos gazdasági helyzetből eredő problémák. A magas árak miatt alig tudtak könyveket vásárolni, még a „Szikra” kedvezményes kiadványait is nehezen tudták beszerezni. A párt szervezeti közlönyében a pártkönyvtárakról szóló írás is arról számolt be, hogy ahol felismerték fontosságát, ott is még csak szórványosan jöttek létre. 1946 márciusában Csongrád megyében 13-ról, Nógrád megyében 15 könyvtárról tudósított, melyek többsége alig érte el a 100 kötetet.¹¹ A párt vezetői javasolták, hogy a falusi szervezetek rendezzenek — ekkoriban egyébként kedvelt és látogatott — kultúrelőadásokat, mulatságokat, és a bevételből vásároljanak könyveket. Több helyen ilyen módon létre is jött kisebb állomány. A propaganda osztály kezdeményezte a falvak számára könyvek gyűjtését.¹² Központi szervezés hiányában, valamint a rossz gazdasági helyzet miatt azonban nem bontakozott ki ilyen mozgalom. Előlegezte viszont az elképzelés a párt későbbi népkönyvtár-akcióját. A felhívás ekkor sem maradt teljesen eredménytelen: a nyíregyházi

¹¹ *Pártmunka* 1946. március 15. CSONKA Tibor: *Könyvtárainkról*.

¹² PI Arch. 860/40. 6e. Orbán László iratai. MKP propaganda osztály: Körlevél a pártszervezetek propagandistáihoz.

kommunisták például előadásaik bevételeiből négy községi pártszervezetnek tudtak 60—60 könyvből álló gyűjteményt adni.¹³

A könyvtárak kialakítását gátolta az is, hogy az inséges tél, a nélkülözések miatt a tagság zöme el volt keseredve, és nem törődött a pártmunkával: „... 80—85%-uk még csak odáig sem jutott el, hogy pártnapokra eljárjon.”¹⁴ Számos helyen nem állt rendelkezésre megfelelő helyiség és berendezés. Hiányoztak a könyvtári munka személyi feltételei.

A pártszervezetek túlnyomó részében, az eddig még nem honos tevékenység kialakításához, rövidnek bizonyult a tétel a felhívás hozzájuk való eljutása után még hátralevő időszaka. Ahol sikerült kialakítani könyvtárakat — és más kulturális tevékenységet — sem tudtak a párthelyiségek a falu lakosságának népházává, otthonává válni.¹⁵ Egyes falusi rétegek párttól való idegenkedésének eloszlatásához önmagukban nem bizonyultak elégségesnek az itt biztosított szórakozási és művelődési lehetőségek. (A következő télen a központi vezetőszervek már arra törekedtek, hogy a falusi tömegek megnyerésére is hivatott könyvtárak — illetve az MKP által szervezett más kulturális lehetőségek — ne a párthelyiségekben legyenek.)

A tavaszi mezőgazdasági munkák megindulása után jelentősen csökkent a könyvtárak lakosságra gyakorolt vonzásának lehetősége. Megváltozott a falu életrendje. A parasztságnak többnyire csak vasárnaponként maradt szabadideje. A fátaszó napi munka utáni este alig volt alkalmas a viszonylag nagyobb figyelmet igénylő művelődésre, olvasásra. Az új körülmények között elsősorban a szokásos vasárnapi és ünnepnap társas összejövetelekben rejlő lehetőségek felhasználására, ott felolvasások tartására bízattak a párt illetékes irányítói.¹⁶ Ez egyben lemondást jelentett arról, hogy a könyvtárakkal és programjaikkal a párthelyiségekbe vonzzák a falusi lakosságot.

Az 1946 június—júliusi politikai válság kezdetétől a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt jobboldali elemei elleni küzdelemben az MKP fokozta a parasztság megnyerésére irányuló törekvését. Ekkor határozta el program kidolgozását helyzetének megjavítására.¹⁷ A falusi tömegek érdekeinek az országos politikai szintjén történő felkarolása mellé felzárkózott a számukra érzékelhetőbb közvetlen segítség. Tudatában voltak a párt vezetői annak, hogy a falvak lakóinak nagy részét kevésbé érdeklik a nagypolitika kérdései, megnyerésükben többet lehet elérni mindennapi problémáik megoldásával. (Nagy szerepet kezdtek vállalni ebben a városi szervezetek falujárói.) Előtérbe került a párt tevékenységében az ún. aprómunka. Ennek egyik megnyilvánulásaként nőtt a jelentősége a falusi tömegek művelődési és szórakozási igényei kielégítését szolgáló kulturális, azon belül a könyvtári munkának.

Ezt a tendenciát erősítette meg az MKP III. Kongresszusa.¹⁸ A koalíción belüli politikai harcok legfontosabb okát és célját abban tárta fel, hogy „... kivel megy együtt a parasztság zöme: a munkássággal-e előre a demokratikus fejlődés útján, vagy pedig a nagytőkével visszafelé oda, ahová a reakció akarja vinni az országot.”¹⁹ Ennek értelmében nagy

¹³ *Pártmunka*, 1946. április 15.

¹⁴ PI Arch. 860/40. 6e. Orbán László iratai.

¹⁵ PI Arch. 21/118. 6e. országos propaganda osztály javaslata a kongresszusi referátumhoz.

¹⁶ PI Arch. 274 f. 21/61. 6e. MKP Országos propaganda osztály. Körlevél a járási titkárokhoz. 1946. II. 24. — *Pártmunka* 1946. április 15. Vágó Ernő: Kultúrmunka a tavaszi és nyári hónapokban.

¹⁷ 1946 szeptemberre készült el „Az MKP programtervezete a mezőgazdasági termelés fejlesztésére és a dolgozó parasztság helyzetének megjavítására”. (*Szabad Föld* 1946. szeptember 8.)

¹⁸ 1946. szeptember 29. és október 1. között ülésezett.

¹⁹ BALOGH—IZSÁK: *Pártok és pártprogramok Magyarországon*. (1944—1948.) Bp. 1977. Tankönyvkiadó, 275.

jelentőséget nyert a pártban a szövetségi politika, a parasztság megnyerése. Direkt módon ugyan nem került szóba a kongresszuson, de — mint tárgyaltuk — az MKP ekkor e célra alkalmas eszköznek (is) tartotta a könyvtárakat. A népi demokrácia továbbfejlesztésében meghatározott tennivalók tehát áttételesen és potenciálisan fokozták a falusi könyvtári munka jelentőségét.

Közvetlenebbül eredményezte ezt a szabadművelődésben megjelölt feladat: „A mi pártunk feladata falun az is, hogy lerakja egy falusi népművelés alapjait. A falut kiemelni kulturális elmaradottságának állapotából: a magyar demokrácia elsőrendű feladata. A falu ideológiai irányítása a múltban a klerikális reakció monopóliuma volt. Ezt a monopóliumot át kell törni. . .”²⁰ Különösen időszerűnek tűnt ez 1946 nyaratól, kihasználva a reakciós klerikális szervezetek feloszlásakor előállott helyzetet. Ismeretes, hogy a Vörös Hadsereg tagjai ellen elkövetett merényletek miatt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzékben követelte a kormánytól mindazon egyesületek feloszlását, amelyeket közvetett felelősség terhelt ezért, amelyek ellenséges propagandát terjesztettek. Rajk László belügyminiszter 1946 júliusában rendeletileg feloszlátott több mint száz jobboldali szervezetet. Közöttük a KALOT 631, a KALÁSZ 575, a legényegylet 136, egyéb katolikus egyesület 170 helyi szervezetét számolták fel.²¹

A kongresszus elhatározta hároméves gazdasági terv kidolgozását. A közvetlenül a tanácskozás után megkezdett munka szükségképpen kiterjedt a kulturális ágazatra is. Nemesak a kulturális újjáépítést — lényegében az intézményrendszerben a háború okozta rombolás helyrehozatalát, valamint a különböző tevékenységek anyagi fedezetének biztosítását — tűzte ki célul a párt, hanem művelődéspolitikai törekvéseinek megfelelően, a korábbtól lényegesen eltérő jellegű ún. „kulturális átépítést”.²² Ennek vezérelve a kultúra demokratizálása lett. A vagyonos osztályok műveltségi monopóliumának felszámolására és a kultúra közkinccsé tételére törekedett. Elhatározta, hogy a Horthy-rendszer Klebelsberg-féle kultúrpolitikájával szemben „a kulturális építést nem felülről kezdi, hanem alulról”.²³ Ezért a kulturális ágazatok közül kiemelkedő szerepet kapott tervjavaslatában a közoktatás mellett a közművelődés. A kultúra demokratizálása megnyilvánult a regionális egyenlőtlenségek mérséklésének szándékában is. A főváros és a vidék, a város és a falu közötti „kulturális olló” összébbzárását kívánta elérni a párt. A közművelődésen belül is kiemelt támogatást szánt tehát a falvakban folyó tevékenységnek. Többek között népkönyvtárak és vándorkönyvtárak hálózatának kiépítését tartotta fontosnak.

Társadalmi-politikai céljaival, de pártpolitikai törekvéseivel is összhangban, az MKP-ban 1946. közepétől jelentős arányváltozás következett be a munkásművelődésre, illetve a parasztság művelődésére fordított figyelemben. „A kultúrmunkában fordulatot venni a falu felé.”²⁴ — fogalmazta meg a feladatot az ebben illetékes vezető szerv. E tevékenységet ugyanakkor már elsődlegesen nem a párttagságra, hanem a falusi lakosság széles rétegeire kívánta kiterjeszteni: „. . . pártunk kultúrmunkájának a pártönkvíliek széles rétegei felé kell fordulnia, sokkal nagyobb mértékben, mint eddig tette. Meg kell szűnnie kultúrmunkánk befelé forduló jellegének, és ebben kultúrmunkánk egyik legfontosabb fő-

²⁰ *A népi demokrácia útja*. Az MKP III. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp. 1946. Szikra, 290. old. ORBÁN Lászlónak, a propaganda osztály vezetőjének felszólalása.

²¹ *Új Ember* 1946. augusztus 4. Idézi: GERGELY Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon*. Bp. 1977. Kossuth Kiadó.

²² *Köznevelés* 1947/1—2. szám, 16. old.

²³ *3 éves terv*. Az MKP javaslata. Bp. 1947. Szikra

²⁴ PI Arch. SzB. F. 162. Jelentés az országos propaganda kulturális alosztályának 1946. évi munkájáról és 1947. első negyedévi munkatervéről.

feladatát jelöltük meg.”²⁵ Ennek jegyében az 1946–47. telén megindított kulturális offenzíva egyik területe lett a népkönyvtárak létesítése. (Fő keretét a Szabad Föld Téli Esték majd az azt folytató Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok rendezvényei jelentették.)

Falusi szervezetei könyvtárain kívül, bizonyos mértékig eddig is kiterjedt az MKP figyelme az állami szabadművelődési szervek illetékességi körébe tartozó népkönyvtárakra, vándorkönyvtárakra. 1945-ös választási programjában — melyben egyébként alig kapott helyet a falvak kulturális életének fejlesztése — kitért azokra is: „Követeljük, hogy mindenütt a falvakban, a vidéken vándorkönyvtárakat, vándormozikat létesítsenek.”²⁶ — tartalmazta választási propaganda füzeté. Az Országos Szabadművelődési Tanács keretében a párt megbízottai ellenőrizték az állami szabadművelődési szervek népkönyvtárai számára a Népművelő Tudományos Társaság által kidolgozott jegyzéket, és javaslatot tettek kiegészítésére.²⁷ 1946 júniusában az MKP Politikai Bizottsága irányelveket adott ki a községpolitikai programok kidolgozásához.²⁸ Szükségesnek tartotta az iskolán kívüli népművelés támogatását, többek között népkönyvtárak, olvasóköri alapítását. Az útmutatás értelmében több falusi szervezet készítette el programját.²⁹ 1946 végén azonban már saját munkafeladataként karolta fel a népkönyvtárak létesítésének ügyét a párt. A propaganda osztály 1946. telére nagyszabású akciót készített elő: „Könyvtárat az ország minden falujába!” — jelszóval. A kezdeményezés indítékai között szerepelt a társadalom demokratikus fejlődéséhez szükséges kulturális feltételek felismerése: „Magyarországon demokrácia van keletkezőben. Lehet-e vezető ember az olyan, aki hadilábon áll az olvasással, hozzá tud-e szólni az ország dolgához az, aki a falu határán kívüli világról csak a szomszédok meséiből hallott?”³⁰ — írta a *Szabad Föld*. Ennek megfelelően a könyveket már nem pártcélokra — főként a tagság oktatásának segítésére — kívánták biztosítani. Tükröződött ez az állomány összetételében, de megnyilvánult abban is, hogy: „... semmi esetre se legyen az MKP helyiségeiben.”³¹ A mindenkit szolgáló közgyűjtemények létesítésének elhatározása egyben része volt a kongresszus szellemében a széles falusi tömegek felé forduló pártmunkának. Az eredeti elképzelés szerint az MKP falusi kulturális munkájának legfontosabb keretét jelentő Szabad Föld Téli Esték mozgalommal kapcsolták volna össze a könyvtári akciót. Nyilván nemcsak abban jelentkeztek volna ennek előnyei, hogy a könyvtári lehetőségek bővítették volna az ismeretterjesztő rendezvénysorozat heti egy művelődési alkalmát, hanem lehetővé tették volna az adott téma iránt ott esetleg felkeltett érdeklődés kielégítését, elmélyítését. Elhatározták kommunistákból és pártonkívüliekből Szabad Föld Könyvtári Bizottságok megalakítását a falvakban. Fő feladatuk a könyvtárak létesítésével kapcsolatos helyi teendők ellátása, később pedig a könyvtárak és a könyv propagandája, a parasztság olvasókedvének felkeltése lett volna.³² A mozgalom szervezéséhez 1946 decemberében kezdtek hozzá. A párt központjában külön személy feladata lett ez, Vértess Józsefnét bízta meg vele a Szervező Bizottság. Ismertető cikkek jelentek meg a pártajtóban, körlevelek adtak útmutatást a vidéki

²⁵ PI Arch. 274. f. 21/118. 6e. Országos propaganda osztály javaslata a kongresszusi referátumhoz.

²⁶ *Magyar család, magyar jövő*. MKP 1945. 11.

²⁷ PI Arch. 274. f. 24/2. 6e. Az Értelmiségi Bizottság Titkárságának jelentése. 1946. augusztus 2.

²⁸ Az MKP KV Politikai Bizottságának irányelvei a községpolitikai program elkészítéséhez. 1946. június 24. Közli: *Az MKP és SZDP határozatai*. Bp. 1947. Kossuth Kiadó, 251.

²⁹ BALOGH Sándor: *Parlament és pártarcok Magyarországon*. 1945–1947. Bp. 1975. Kossuth Kiadó. 331.

³⁰ *Szabad Föld*, 1947. január 1. Könyvtárat az ország minden falujába.

³¹ PI Arch. 274. f. 21/83. 6e. Vidéki népkönyvtárak szervezése. Irányelvek falujáró csoportok részére.

³² Pártmunka 1947. január. SIKLÓSI András: *Országos mozgalom indul a könyvtárak szervezésére*.

párttitkároknak. A SZFTE rendezvényeivel egyidőre azonban nem sikerült eredményt elérni. A szervezésre rendelkezésre álló, túlságosan rövid időn kívül alapvetően azért, mert a könyvek megvásárlásához szükséges pénz sem központilag, sem a helyi szerveknél ekkorra még nem gyűlt össze. Az eredeti tervek azzal számoltak, hogy gyűjtéssel, előadások, táncesték belépődíjaiból és más módokon a falusi pártszervezetek maguk is előteremtenek anyagi alapokat. Erre azonban lényegében nem került sor. A központi fedezet kialakítására a párt 150 ezer forint értékben adott ki „Dolgozók könyvtári alapja” feliratú bélyegeket.³³ Ezeket felerészben budapesti, felerészben ezerkettőszáz községi pártszervezetnek juttatták el. A befolyt összeg azonban csak száznegyven kisebb gyűjtemény fedezetére lett elég. 25, —, 50, — és 100, — Ft értékű könyvtárakat állítottak össze a Szikra Kiadó kedvezményes áru füzetsorozataiból,³⁴ amelyeket végül is nem küldtek szét a falvakba.

1947 februárban a propaganda osztály kulturális alosztálya vette át a központi szervezési feladatokat. Az eddigi viszonylagos eredménytelenség után tágabb társadalmi összefogás ügyévé igyekezett tenni az akciót. Könnyen ért el ebben eredményt, hiszen különböző szervezetek és mozgalmak maguk is gondoskodni igyekeztek a falvak könyvekkel való ellátásáról. Elevenen éltek a népkönyvtári hagyományok. Az első világháború kitöréséig az országban 1457 ilyen gyűjtemény létesült, a második világháborúig mintegy 3500. A háborús pusztítások után 1222 maradt meg,³⁵ — erősen hiányosan, átlagosan körülbelül száz kötetnyi könyvvel. A felszabadulás után a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumon kívül főként a Magyar Parasztszövetség és a Népi Művelődési Intézet gondoskodása vezetett eredményekre, de létrehoztak népkönyvtárakat társadalmi összefogásból is.³⁶ Nem mindig tudatosodva maradt fenn a korábbi időkből a jóakarató — patriarchális magatartás öröksége. A városokkal egyenrangú közművelődési könyvtári ellátottságra törekvés nem elégedhetett meg a jótékonykodás jellegű megoldásokkal. Európa egyes országaiban elterjedt már a változtatható letétekkel teljesebb könyvválasztékot, az állomány állandó felfrissítését, de könyvtári munkához a szakmai-módszertani segítséget is biztosító körzeti könyvtárak rendszere. E megoldásnak a város és a falu közötti kulturális különbségek mérséklésében játszott hatékonyabb szerepét felismerték a hazai kulturális kormányzat egyes illetékes tisztségviselői.³⁷ Sajátos változatukként az állami szabadművelődési szervek vándorkönyvtárak létesítéséhez kezdtek.³⁸ E korszerűbb megoldás mellett természetesen támogatták a népkönyvtári kezdeményezéseket is, hiszen azok kulturális jelentősége számottevő volt; társadalmi erőkből teremtetek művelődési lehetőséget, az attól csaknem teljesen elzárt falvakban.

A mozgalom országos szabadművelődési ügygé tételét az MKP az Országos Szabadművelődési Tanácsban helyet foglaló képviselői révén kezdeményezte. E szerv Elnöki Tanácsának 1947. január 28-i ülése felhívta a vallás és közoktatásügyi minisztert a népkönyvtárak képviselőinek meghívására a felállítandó Könyvtári Tanácsba.³⁹ Maga a

³³ PI Arch. 274. f. 21/83. 6e. Jelentés a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság munkájáról.

³⁴ Ua.

³⁵ *Köznevelés*, 1947/10. szám 215.

³⁶ Vö.: *Hogyan alapítsunk népkönyvtárakat?* Bp. 1945. Magyar Parasztszövetség (Hasznos Füzetek 4.) — *Délmagyarország* 1945/16. szám — *Szabad Nép* 1946/778. sz. Vándorkönyvtárak.

³⁷ Vö.: *Új Szántás* 1947. február, SEBESTYÉN Géza: *Falusi Könyvtárak*.

³⁸ *Új Szántás* 1947/4. sz. 18. járási vándorkönyvtár elindul — Uo. 1947/7. sz. (Csanád megyei vándorkönyvtárak) — Uo. 1947/9 — 10. sz. (Somogy megyei vándorkönyvtár.) — BOGNÁR Gyula: *A jászberényi vándorkönyvtár*

³⁹ *Új Szántás* 1947/2. sz.

Szabadművelődési Tanács eredeti programján kívül 1947. április 8-án és 23-án külön értekezletet tartott az érdeklődő mozgalmak és egyesületek képviselőivel a népkönyvtárak támogatása ügyében.⁴⁰ E megbeszélések alapján a VKM szabadművelődési ügyosztályának képviselőjével együtt a tanács Könyvtári Albizottsága rendelettervezetet dolgozott ki a népkönyvtárhálózat kiépítésére, népkönyvtári központ és tanács felállítására. Ez alapján jelent meg később a VKM 96.941/1947. VIII. Ü. O. sz. népkönyvtári rendelete.

Viszonylag széles társadalmi összefogást sikerült elnyernie a pártnak. A kulturális alosztály kezdeményezésére 1947 februárban megalakult a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság. Tagjai — többnyire az MKP soraiba tartozó — ismert közéleti személyek feleségei lettek: Antos Istvánné, Major Tamásné, Babics Antalné és mások. (Felfedezhető egyébként ebben is a jótékonykodási szokások továbbélése.) A fővédnökséget Károlyi Mihályné és Szent-Györgyi Albert vállalta el.⁴¹ A bizottság által kezdeményezett társadalmi gyűjtésből és nagyüzemekről ajándékba kapott nyereménytárgyakból rendezett tárgysorsjátékból márciusra több mint kétszázezer forint gyűlt össze.⁴² Támogatták az akiót a szovjet könyvkiadás és terjesztés képviselői: ellenszolgáltatás nélkül adtak a könyvtárak számára Szovjetunióról szóló füzeteket; visszamenő és folyamatos hatállyal a megjelenő szovjet művek után a nekik járó honoráriumot,⁴³ illetve a kiadóktól járó 8%-nyi könyvmennyiséget⁴⁴ a bizottság rendelkezésére bocsátották. A Földművelődésügyi Minisztérium tizenkétezer forint értékű szakirodalommal, a könyvkiadók tizenötezer forint értékű könyvvel segítették. Utóbbiak még 35%-os árengedményt is adtak. Összesen így mintegy ötszáz, egyenként ezer, illetve ötszáz forint értékű gyűjtemény létesítésének lett meg a fedezete.

A tarka képet mutató könyvpiacról az értékesebb műveket Lukács György, Dienes László és Tolnai Gábor választotta ki a népkönyvtárak számára.⁴⁵ Túlnyomó részüket a szépirodalom tette ki. Nagy számban szerepelt a klasszikus magyar irodalom, ezen belül a népelelet ábrázoló művek (pl.: Móricz, Móra regényei). A költészetet legnagyobb számban Csokonai, Petőfi és József Attila versgyűjteményei képviselték. Helyet kaptak a népi írók egyes munkái (pl.: Illyés Gyula: *Puszták népe*). Jelentős arányban szerepeltek a világ-irodalom klasszikusai, legnagyobb példányszámban Balzac, Csehov művei. Sok gyűlt össze egyes kortárs szerzők kiemelkedő alkotásaiból is (pl.: Steinbeck: *Érik a gyümölcs*). A könyvválaszték adta lehetőségen belül biztosítani igyekeztek az alapvető társadalomtudományi műveket. Viszonylag gazdag mezőgazdasági-állattenyésztési szakirodalmi állományrészt sikerült kialakítani. Mint már említettük, sok Szovjetuniót ismertető és népszerűsítő füzet állt rendelkezésre. Az összegyűlt könyvanyag tehát a színvonalasabb művelődés eszköztét biztosította a falusi lakosság számára.

Nem hagyható figyelmen kívül a népkönyvtár-mozgalom korabeli könyvkultúrában betöltött szerepe, sőt a szellemi életre gyakorolt hatása sem. A felszabadulást követően az

⁴⁰ Új Szántás 1947/4. sz.

⁴¹ PI Arch. 274. f. 21/83. 6e. Jelentés a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság munkájáról.

⁴² PI Arch. 274. f. 21/83. 6e. Jelentés a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság munkájáról.

⁴³ Uo.

⁴⁴ PI Arch. 274 f. 21/77. 6e. MKP propaganda osztály kulturális alosztály 1947 első negyedévi munkája.

⁴⁵ PI Arch. 274. f. 21/83. 6e. Jelentés a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság munkájáról. A könyvválogatás összetételéről lásd: *Szabad Nép*, 1947. április 19. MOLNÁR Miklós: *Könyv a falunak* — Megyei Szabadművelődési Felügyelők iratai. (Az akkor alapított népkönyvtárak leltári jegyzékei) Népművelési Intézet, Dokumentációs Tár.

olvasóközönség zömét továbbra is a régi, a pesti és városi kispolgárság jelentette. Az adott igényeket szükségképpen kiszolgáló üzleti szellemű könyvkiadás, az álirodalom és a ponyvák áradata fenntartotta a korábbi időkből örökölt, alacsony színvonalú könyvkultúrát. Mérsékelt társadalmi elvárásokat közvetített az irodalmi alkotómunka számára. (Jegyezzük meg, hogy ebben nem volt részes minden kiadó, közöttük a párt — akkor már Tamás Aladár⁴⁶ által irányított — Szikra Kiadójának irodalmi programja sem.) A kulturális közélet egyes tekintélyes személyiségei ezen negatívumokat eltűlozva és kiterjesztve „szellemi válság” keletkezését vélték felfedezni.⁴⁷ A népkönyvtárakció a színvonalas irodalom megrendelője lett. A könyvkiadás — saját körén szükségképpen túlgűrűző — értékproblémái megoldásának egyik eszközét adta. Egyszersmind igényes falusi olvasóközönség kialakítása is célja lett. Végso soron a pártnak az ország kulturális átalakítására való törekvését, a színvonalassá emelt népi igények, az ún. új demokratikus kultúra térhódítását szolgálta.⁴⁸

Az első népkönyvtárak ünnepélyes keretek között, a kormány és a párt tekintélyes képviselőinek jelenlétében, 1947. március 30-án adta át Törökbálint lakosságának a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság.⁴⁹ Május elsején népünnepélyek, majálisok, illetve Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok keretében az MKP KV országos szervezési osztály által kijelölt száz község vehette át a párt falujáróitól, illetve járási titkáraitól az egyenként háromszáznegyven könyvből álló gyűjteményt.⁵⁰ Még e hónapban további százharminc településre jutott hasonló nagyságú, illetve kettőszáz darabból álló könyvtár,⁵¹ melyeket általában a községházában vagy az iskolában állítottak fel. A helyi könyvtári bizottságokban helyet foglaltak a tömegszervezetek és a pártok képviselői. Mint általában a kulturális tevékenységnek, a népkönyvtári akciónak is egyik (járulékos) célja lett az, hogy segítse az értelmiség megnyerését. Közöttük általában elismerést váltott ki a párt kezdeményezése, a legtöbb helyen részt vállaltak a megvalósításában, tagjai lettek a könyvtári bizottságoknak.⁵² A könyvtáros vagy a helyettese általában az MKP-szervezet egyik tekintélyesebb tagja lett. A Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság útmutatóival, tanácsokkal, nyomtatványokkal segítette a népkönyvtárakat. A párt kulturális irányítóival együtt arra törekedtek, hogy a könyvtári tevékenység pezdódjon fel a falvak kulturális életét. Olvasóköri foglalkozásokon⁵³ kívül vezessen új, eleven kultúrcsoportok életrekeléséhez,⁵⁴ műsoros délutánok rendezéséhez⁵⁵ stb. Mindez azonban csak elvétve valósult meg.⁵⁶ A mozgalom eredményei továbbra is elsősorban újabb könyvtárak létesítésében jelentkeztek. Nagyban elősegítette ezt az, hogy újabb támogatókat sikerült megnyerni az ügynek. A Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottságban tevékenységet,

⁴⁶ A 100%, c. folyóirat egykori szerkesztője 1946 nyarán tért haza Mexikóból.

⁴⁷ *Válasz*, 1947/4. sz. VERES Péter: *Szellemi válság?*

⁴⁸ *Szabad Nép* 1947. ápr. 20. LOSONCZY Géza: *Hozzászólás a „szellemi válság”-hoz — Társadalmi Ssemle* 1946. január LUKÁCS György: *Demokrácia és kultúra*.

⁴⁹ *Szabad Nép* 1947. április 1.

⁵⁰ PI Arch. 274. f. 21/83. 6e. Jelentés a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság munkájáról.

⁵¹ PI Arch. 274. f. 21/83. 6e. Jelentés a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság munkájáról. és *Új Szántás* 1947/7. sz.

⁵² PI Arch. 274. f. 21/83. 6e. Jelentés a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság munkájáról.

⁵³ *Pártmunka* 1947. január. SIKLÓS András: *Országos mozgalom indul a könyvtárak szervezésére*.

⁵⁴ PI Arch. 274. f. 21/83. 6e. Jelentés a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság munkájáról.

⁵⁵ *Szabad Föld*, 1947. június 1.

⁵⁶ *Pártmunka* 1947. október—november. DOBOZI Imre: *Hogyan használjuk fel a népkönyvtárakat?*

elsősorban újabb gyűjtést vállaltak kiskgazdapárti miniszterek feleségei is.⁵⁷ A hároméves terv anyagi fedezetet irányzott elő a népkönyvtárak számára és lehetővé tette az állami szabadművelődési szerveknek, hogy fokozatosan felkarolják a mozgalmat. 1948. közepéig azonban még folytatta tevékenységét a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság.

A népkönyvtár akcióival az MKP nagyban hozzájárult a falusi művelődési lehetőségek bővítéséhez, s ez jelentős lépés volt a felszabadulás után a kultúra demokratizálásában megkezdett úton. Egy év alatt mintegy negyedmillió kötet jutott el a falvakba.⁵⁸ 1948. április 18-án Vizsolyban, a Károli Gáspár által lefordított első magyar nyelvű nyomtatott biblia megjelenésének helyén, az ezredik népkönyvtárat adták át.⁵⁹ A párt számára nemcsak kulturális szerepük volt értékes. A velük kapcsolatos munkában sok falusi szervezet a gyakorlatban kezdte elsajátítani az MKP demokratikus erők összefogását célzó politikáját, melyet más vonatkozásban gyakran nem értett meg, vagy nem tudott megvalósítani. Számos helyen ez a mozgalom kezdte, illetve segítette feloldani azt az elszigeteltséget, melybe nemcsak a párttal szembenálló erők mesterkedései, hanem saját politikai gyengeségeik, baloldali elhajlásaik következtében kerültek. Segítette a falvakban a párttól való idegenkedés eloszlátását, befolyásának, tekintélyének növekedését.

CZIGLER RÓBERT

⁵⁷ PI Arch. 274. f. 21/83. 6e. Jelentés a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság munkájáról.

⁵⁸ *Szabad Nép*, 1948. április 16.

⁵⁹ PI Arch. 274. f. 21/83. 6e. Jelentés az ezredik népkönyvtár átadásáról.